

זכריה תנעמי

ההרהור

אופיו ומקומו במערכת כוחות האדם

תוכן העניינים

- 11 **פתח דבר**
- 13 **א. סוגי מחשבות**
מחשבות עצמותיות / מחשבות שהן הכשר למעשה / מחשבות הבל / מחשבות וחלומות – קווי דמיון / מיקום המחשבות באישיות / אתריות האדם כלפי המחשבות
- 18 **ב. תוקפם של הרהורים ומחשבות במישור ההלכתי**
דברים שבלב: בקניינים, בזכיה, בביטול חמץ / הרהור אם כדיבור דמי: בברכות, בתפילות, בעניינים שבקדושה, כוונה ומעשה / קבלה בלב: בצדקה, בנדרים, בתענית
- 25 **ג. תוקפם של ההרהורים במישור הרעיוני**
היחס בין ההרהורים לעולם המעשה / שלוש קבוצות של מחשבות מבחינת חומרתן: הרהורי עריות, הרהורי עבודה זרה, הרהורים בשאר עבירות
- 32 **ד. המורכבות בעולם המחשבות במישור הרעיוני**
הפרשנות למאמר חז"ל "הרהורי עבירה קשים מעבירה": שיטת רש"י – קושי רגשי בריאות / שיטת ריה"ל – קושי פסיכולוגי / שיטת רבנו בחיי, 'כד הקמח' – תחבולות הנלוות להרהור / שיטת רמב"ן – השתקעות בחטא לאחר עשייתו / רמב"ם ואחרים – פגם בפנימיות הנפש
- 38 **ה. המאבקים הנפשיים בעקבות ההרהורים**
המאבקים הנפשיים / המאבק הנפשי – השתקפותו במקורות: עובדת קיום המאבק, אישיות האדם זירת קרבות, הצורך בפיתוח המודעות למצב המלחמתי, הגורמים לכישלונות אפשריים, סוג הנצחון במה? אין לצפות לרגיעה מוחלטת

פתח דבר

ההרהורים והמחשבות תופסים מקום מרכזי באישיותו של האדם ובמערכת חייו הרוחניים והגשמיים, ויש שהם מוקד החיים עצמם. "מחשבה דבר נש היא רישא דכולא",¹ ו"כל מילין דעלמא אזלין בתר מחשבה והרהורא".² "עיקר האדם, הוא המחשבות והרהורים ורצונות שבמוח ובלב, שזהו רוחניות האדם, אבל הגוף הוא גשמי ונקרא בשר אדם".³ היסוד האפייני לתחום זה של האישיות הוא הקושי של קביעת גדרים וסייגים, גבולות ותחומים, קושי של שליטה על כוחות נפש אלה והכנסתם תחת משמעת עצמית אישית. עובדה זו יוצרת מבוכה לא קלה בהנהגת חיי האישיות. "האדם תפשי בדמיונו ואסור במושכלו... אוי לדמיון, אויב הרע הלזה... הדמיון נחל שוטר, וחשכל יטבע, אם לא נולחנו באוניה, היא רגשת הנפש וסערת הרוח".⁴

יש צורך אפוא בליבון שאלות יסוד הקשורות באופיים של ההרהורים והמחשבות:

1. הבחנה בין סוגי ההרהורים ומחשבות.
 2. אפשרות של קביעת גדרים ותחומים להרהורים.
 3. זיהוי כוחות הנפש שיש להם תוקף ממשי בחיי המעשה.
 4. יכולת השליטה של האדם בכוחות הנפש וריסונם.
 5. קביעה כיצד יאמץ האדם את דרכי השליטה, ומה ניתן לעשות באשר להרהורים שאין לאדם שליטה עליהם.
- כבר קבע מאור ישראל וקודשו, הרמב"ם ז"ל, ש"החלק השכלי מן הנפש יש בו מבוכה",⁵ וחז"ל בעצמת רוחם קבעו "הרהורי עבירה קשים מעבירה",⁶ ומי אנחנו שנתיימר לחדש דבר אחריהם בסוגיה סבוכה זו.
- ואולם כורח החיים והמציאות וההתמודדות המתמדת עם כוחות הנפש מחייבים בירור ממצה בשאלות הללו, כדי שמנוחת האדם לא תודרך ולא תופרע בעקבות המבוכה השוררת בחלק זה של האישיות.

¹ מחשבתו של האדם היא ראש לכול – זוהר ח"ג, ה ע"ב.

² כל דברי העולם הולכים אחר המחשבה וההרהור – שם ח"א קנה ע"א.

³ צדקת הצדיק, אות ריז. וראה גם מחשבות חרוץ, אות א.

⁴ אגרת המוסר לר' ישראל סלנטר.

⁵ שמונה פרקים, פ"ב.

⁶ יומא כט ע"א. וראה להלן, פרק ד, פרשנות סביב מאמר זה.

ההרהור

ננסה להתמודד כאן עם בעיות היסוד האלה, ולפחות לעשות סדר בדברים שכבר נאמרו בסוגיה סבוכה זו ע"י הקדמונים ז"ל, והשם יתברך יאיר עינינו במאור תורתנו ויזכנו לכוון לדבר אמת.

א. סוגי מחשבות

תחילה נמין את מכלול המחשבות וההרהורים לסוגים שונים, כדי שיהיה אפשר לקבוע הערכות ודרכי התייחסות למחשבות הללו, הן מן ההיבט ההלכתי, והן מן ההיבט המחשבתי והמוסרי.

"במחשבת האדם יש כמה מדרגות. יש עומק ראשית של מחשבה שממנו המשכת כל המחשבות... ויש הרהורים ומחשבות העוברים במוח האדם שאינם עיקר המחשבה שהיא החכמה, שהיא עיקר האדם, וגם באלה יש כמה מדרגות... יש הרגשה שהיא עומק חיות שבלב ויש הרגשה חיצונית שאינה במעמקי הלב ופנימיותו".⁷

יש "מחשבות גדולות ועשירות, ומחשבות קטנות ודלות. מחשבות הנישאות לכבשונו של עולם, ומחשבות החורפות חיי יום יום רגילים. מחשבות רוגעות כמי השלוח, ומחשבות רוגשות כהמון גלים. מחשבות המשך והתמדה, ומחשבות פרץ והפיכה. מחשבות בשילות וברוכות, ומחשבות בוסר וערפול. מחשבות עבר ועתיד ומחשבות הווה. מחשבות טהרה וטומאה, מחשבות קדושה וחולין. מחשבות פנימיות ומחשבות חיצוניות".⁸

יש להבחין אפוא בשלושה סוגים של מחשבות:

1. מחשבות עצמותיות
2. מחשבות שהן הכשר למעשה
3. מחשבות הבל

1. מחשבות עצמותיות

מחשבות עצמותיות, מהותיות, המבטאות עוזו החיים ומקורם. מחשבות הן הן מקור החיים, מעיין נביעתם, מבוע היצירה והמפעליות, והן שורש הכול. "עיקר האדם – הן המחשבות",⁹ ו"במקום שהוא המחשבה של האדם – שם הוא

⁷ משפטים מלוקטים בעיבוד קל מתוך מחשבות חרוץ, אות א, דף ב ע"א, עיין שם.

⁸ מערכי לב, עמ' 11.

⁹ מחשבות חרוץ שם: וראה מערכי לב, עמ' 12.

כל האדם, כי עיקר האדם אינו הגוף, אלא הנפש, והנפש אינה כי אם כח מחשב ומתחנן והרוצה שבאדם".¹⁰

מחשבות מסוג זה מתגלות הן בצד הטוב והנעלה שבאדם והן בצד הרע והשפל שבו.¹¹

בצד הטוב, הן מחשבות שבקדושה, מחשבות בא-פלקות, בתורה ובמצוות, בשירה ובהגות פנימית, ובכל רעיון של בניין ויצירה. מכוח מחשבות אלו האדם יוצר עולמות ומחולל מפעלים כבירים של בניין ועשייה.

ובצד השלילי, הן המחשבות המהוות שורש לכל חורבן והריסה, לכל קלקול והשחתה, הן בעולם של עשייה והן בעולם של מוסר ומחשבה.

המחשבות הללו מצויות על פי רוב אצל בעלי "נשמות של עולם התוהו",¹² נשמות של "דורות שקומטו להיבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו, והם הם עזי פנים שבדור".¹³ "אלה בחרו בהרס והנם מהרסים, העולם מתשטש על ידם והם עמו".¹⁴

מחשבות מסוג זה הן גם מחשבות של כפירה ומינות כפי ששנינו "שמא מינות נזרקה בו",¹⁵ וכן המעשה של ינאי המלך שקיבל דבריו של אותו "לץ, לב רע ובלעלי",¹⁶ ו"מיד נזרקה בו אפיקורסות",¹⁷ וכן בעלי הזיות שעין מחשבתם מטעה אותם כמו קורח שפיקח היה ונפל לשטות¹⁸ ופירש למינות.¹⁹

מחשבות הרסניות כאלה משמשות בסיס לכל מיני אפיקורסות ואידיאולוגיות נפסדות המופצות בספרים ובמאמרים כדעות אפיקורוס היווני, שפינוזה ואחרים וממשיכי דרכם הפוקרים והמינים בדורות האחרונים.

מחשבות עצמותיות אלו, הנובעות משורש הנשמה, ממקור הטוב שבאדם, מגלות את עיקר האדם ומהוות מרכז החיים ומוקד פעילותם הברוכה, ויש שהן מרקיעות שחקים ומזניקות את האדם מדיטת התחלונה עד לגובהי מרומים.

¹⁰ צדקת הצדיק, אות קמד.

¹¹ ראה להלן, פרק ד יסוד המורכבות שבאדם וערך ידיעתו.

¹² ראה אורות, עמ' קא-קכב.

¹³ ראה חגיגה יג ע"ב – יד ע"א.

¹⁴ אורות, עמ' קכב.

¹⁵ ראה מגילה כד ע"ב.

¹⁶ ראה קידושין 10 ע"א.

¹⁷ שם.

¹⁸ במדבר רבה יח ת.

¹⁹ מדרש הגדול, במדבר טז א.

ההרהור

"יש קונה עולמו בשעה אחת",²⁰ ברגע אחד גדול מהפכני. ואפילו רשע גמור, הרהור תשובה אחד עשוי להפוך אותו בן רגע לצדיק גמור.²¹ וכאשר הן נובעות ממקור הטומאה אין כמוהן לרוע. וכשם שאדם קונה עולמו בשעה אחת, כן יכול לאבד עולמו ברגע אחד, "וחוטא אחד יאבד טובה הרבה".²² המטמא מחשבותיו הרי הוא כמכניס צלם בהיכל,²³ והוא גרוע מאותם רשעי עולם שהחריבו המקדש בפועל,²⁴ "ונחשב כאילו החריב את העולם"²⁵ ר"ל.

2. מחשבות הכשר למעשה

חסוג השני כולל מחשבות המהוות הכשר למעשה, הכשר למצווה או לעברה, מעשה במחשבה תחילה, וכן מחשבות המתלוות למעשה, בחינת הכוונה של העשייה.

מחשבות מסוג זה יש להן ערך בשל התוצאות שהן גורמות, הן בבחינת המצווה והן בבחינת העברה.

אמנם יש מצבים שגם בלי התוצאה יש ערך למחשבה כשלעצמה, הדבר תלוי בשרשיות המחשבה, בהיותה הכשר למצווה או לעברה וכיו"ב, כפי שיתבאר אי"ה להלן.²⁶

3. מחשבות הבל

הסוג השלישי כולל מחשבות של הבל ורעות רוח, דמיון חולף, הרהורי לב שאין להם עצמות ולא חיות פנימית, והם כאדים המרחפים בחלל המציאות, ולאחר זמן מתנדפים בלי שהם מותירים עקבות. הרהורים ומחשבות אלו עשויים להיות טורדניים, אבל אין לייחס להם כל ערך.

"הדמיונות והרהורים של בטלה, ושל מה בכך, שבמוח ולב כל אחד, הם ממש כחולס חלום שאינו אלא בכח המדמה, ולכן אמרו: ²⁷ יושב בטל – כישן דמיון".²⁸

20 עבודה זרה י"ב.

21 ראה קידושין מט ע"ב, וכן להפך. עיין שם.

22 קהלת ט יח.

23 ראה נפש החיים, שער א, פרק ד.

24 שם.

25 ליקוטי עצות, ר' נחמן מברסלב, הערך 'מחשבות והרהורים', אות ד.

26 פרק ג.

27 ראה ברכות נו ע"ב.

העצה היעוצה ביחס למחשבות האלה היא לא להתייחס אליהן. "עייכ עיקר העצה לבלי להשיגח עליהם כלל, ושלא איכפת לו כלל מה שהם עומדים לפניו אלו הדמיונות וההרהורים, ולא ישמע אותם כלל..."²⁹.

4. מחשבות וחלומות - קווי דמיון

השוואת שלושת סוגי המחשבות לסוגי החלומות, מאפשרת למצוא קווים מקבילים ביניהם: המחשבות העצמותיות מקבילות לחלומות נבואיים, חלומות שהם חזיון אמיתי של השגה א-לוקית ודבקות בה', וכן גילויים א-לוקיים אחרים שהאדם זוכה להם מתוך הארת הנשמה. כיוצא בהן המחשבות העצמותיות הן גילויי נשמה שרשיים, ביטויים למבוע החיים הפנימיים של האדם הנובעים ממעיין הנשמה. מחשבות המכשירות למעשה מקבילות לחלומות הבאים מהארת הנשמה עצמה, חלומות שהן בחינת קול פנימי המשמשים מעין אותות אזהרה, איתותים לאדם מפני משהו העומד להתרחש. כיוצא בהן, מחשבות המשמשות הכשרה והכנה למעשה. מחשבות ההבל מקבילות לחלומות רבים שהם חלומות שוא, הבאים מהרכבות וצירופים שונים בכוח הדמיון, ופעמים רבות מאוד גם הרכבות וצירופים שונים ומוזרים פרי הדמיון הפרוע.³⁰

5. מיקום המחשבות באישיות

ניתן למקם את המחשבות בכוחות הנפש של האדם: המחשבות העצמותיות מקורן במוח. "חכמה – מוחא, איהי מחשבה מלגאו"³¹. "שורש הבינה שבלב נמשך מעומק החכמה שבמוח, ומחשבה כזו שעיקר נקודת החיות שבלב נתלה בה היא עיקר האדם"³².

²⁸ צדקת הצדיק, אות רג, ועיין שם בהמשך דבריו, שבאנשים גדולים גם מחשבות מסוג זה יש להן ערך מה.

²⁹ ליקוטי עצות, ר' נחמן מברסלב, ערך מחשבות והרהורים, אות ח.

³⁰ ראה לעיל, הערה 28.

³¹ זוהר, ספר התיקונים, הקדמה שנייה, לפני תיקון ראשון, פתיחת אליהו הנביא: החכמה היא חמח והיא היא המחשבה הפנימית..

³² מחשבות חרוץ, סוף עמ' א.

מחשבות המכשירות למעשה משכנ **בלב**. "לב חרש מחשבות און",³³ "לאדם מערכי לב ומהי מענה לשון",³⁴ ועוד כיו"ב. מחשבות ההבל מקורן ב**כוח המדמה**, כוח שאין לו מגבלות ולא תחומים. "ולזה ירכיב הכח הזה מן העניינים אשר השיגם, עניינים שלא ישיגם כלל ואי אפשר להשיגם, כמו שידמה האדם ספינת ברזל שטה באויר, ובן אדם שראשו בשמים ורגליו בארץ, ובעל חי באלף עיניים – והרבה מאלו הנמנעות".³⁵

6. אחריות האדם כלפי המחשבות

גם מבחינת ערכיותן של המחשבות ואחריותו המוסרית והמעשית של האדם, שונים הדברים ביחס לשלושת סוגי המחשבות: המחשבות העצמותיות – אחריות האדם בהן היא מוחלטת, והן הן עיקר האדם ועצמיותו. כשהמחשבות הן טובות ובונות, חלקו של האדם בבניינו של עולם הוא רב מאוד. וכשהמחשבות הן שליליות והרסניות, הן נחשבות לעבירות חמורות מאוד,³⁶ ודברי חז"ל³⁷ "מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה", אינם חלים על מחשבות שעיקר המהות משוקעת בהן, כגון מחשבת עבודה זרה, מחשבה של כפירה ומינות, וגם שיקוע במחשבה של עריות. מחשבות המהוות הכשר למעשה – באלה חז"ל מבחינים בין מחשבה המהווה הכשר למצווה לבין מחשבה המהווה הכשר לעברה, וכן הם עושים הבחנה בין מחשבה שעושה פירות לבין מחשבה שאינה עושה פירות.³⁸ כמו כן יש משקל למידת שרשיותה של המחשבה ועד כמה היא מקיפה את עולם אישיותו של האדם. מחשבות ההבל – מקורן בכוח המדמה, ובכוח זה אין מקום לדבר על מצוות או עברות, מאחר שאין לבחירה שליטה על כוח זה,³⁹ ואין אדם נתפס אפוא על דמיונות שוא כאלה. "על מחשבות בטילות לא נמצא שום איסור מפורש בתורה.

³³ משלי ו יח.

³⁴ שם טו א.

³⁵ רמב"ם, שמונה פרקים, פרק א.

³⁶ ראה: קידושין שם; ברכות יב ע"א; להלן פרק ג, שיטות הפרשנים בביאור המאמר: 'ההרהור עברה קשים מעברה'; דרך פקודין, הקדמה זו ועוד.

³⁷ קידושין מ ע"א.

³⁸ ראה קידושין מ ע"א, והמפרשים שם.

³⁹ ראה רמב"ם, שמונה פרקים, פרק ב.

ומה שנא⁴⁰ 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם' מעמידה הגמ' בברכות⁴¹ בהרהור עבירה [של מינות וזנות] ולא בהרהור בטל בלבד⁴². ברור שמוטלת חובה על האדם לטהר לבו ומוחו מפני הרהורי שוא ודמיונות כאלה, ולקדש תמיד את מחשבותיו.⁴³

ב. תוקפם של הרהורים ומחשבות במישור ההלכתי

אחת הדרכים להבנת מהותם של המחשבות וההרהורים היא לבחון את תוקפם בחיי המעשה. בפרק זה יבחן תוקפם המעשי **במישור ההלכתי**, ובפרק הבא **במישור הרעיוני**.

תחילה יש לעיין בשלושה מושגים הלכתיים:

1. דברים שבלב – האם הם דברים או אינם דברים.
2. הרהור – האם כדיבור דמי או לא.
3. קבלה בלב – האם היא נחשבת לקבלה או לא.

1. דברים שבלב

הנה שלוש דוגמאות להמחשה:

א. **בקניינים** – לקיום המעשה בקניינים וכן בדיני אישות וכיו"ב נדרשות, כידוע, גמירות דעת והחלטיות ברורה של הצדדים. מה יהיה הדין אם נעשה מעשה קניין בגמירות דעת, אבל המקנה טוען שבשעת מעשה הקניין היה **בלבו** שזה על תנאי מסוים, ועכשיו רוצה לבטל את המעשה בגין אותה מחשבה שהייתה בלבו? האם יש תוקף לטענה זו?

להלכה נפסק שאין תוקף למחשבה זו שהייתה בלבו, ואפילו דיבר על כך קודם המכירה, כיוון שבשעת מעשה הקניין לא אמר דבר. דברים שבלב אינם דברים, ואינו יכול לבטל את המעשה או להוציא אותו ממשמעותו.⁴⁴ כן הוא המעשה המובא בקידושין.⁴⁵ אדם מכר את נכסיו על דעת לעלות לארץ ישראל. אנשים ידעו על כוונתו זאת, אלא שבשעת המכר עצמו לא פירש

⁴⁰ במי טו לט.

⁴¹ ברכות יב ע"ב.

⁴² צדקת הצדיק, אות רלד. ועין שם בהמשך דבריו.

⁴³ ראה על כך להלן פרק ו, דרכים לקדש את המחשבות וההרהורים.

⁴⁴ ראה שו"ע, חו"מ, סי' רז, סעיף ד.

⁴⁵ קידושין מט ע"ב.

שעל דעת כן הוא מוכר, ונאנס ולא עלה, ועכשיו הוא רוצה לבטל את המכר בטענה שבשעת המכר היה בלבו רק כדי לעלות לארץ ישראל. למרות זאת פסק שם רבא: "דברים שבלב אינם דברים", והמכר קיים.

אולם אם יש אומדן דעת שמוכיח על כוונתו של אחד הצדדים במעשה הקניין, יש פוסקים הסוברים שבמקרה כזה דברים שבלב חווי דברים,⁴⁶ וכגון ששמע שמת בנו ועמד וכתב כל נכסיו לאחרים, ואח"כ התברר שבנו חי ובא לפניו, יש בכך אומדן דעת המוכיח שאילו ידע שבנו קיים לא היה נותן כל נכסיו לאחרים.⁴⁷

ב. **בזכירה** – המגביה מציאה ובלבו מתכוון לזכות לחברו, קנה חברו. נחלקו המפרשים אם צריך שיאמר בשעה שמגביה המציאה שהוא זוכה לחברו, אחרת חווי דברים שבלב, ואינם דברים, או אינו צריך לומר, ואין כאן החיסרון של דברים שבלב, מאחר שאינם סותרים שום מעשה.⁴⁸

ג. **ביטול חמץ** – מעיקר הדין, חמץ שברשותו של אדם מבטלו בלבו ודיו.⁴⁹ גם כאן נחלקו המפרשים. יש מהראשונים הסוברים שהביטול בלב אינו מועיל אלא אם כן הוציא בשפתיו, אחרת חווי דברים שבלב, ואינם דברים. ומה שאמרו "מבטלו בלבו", היינו שאינו צריך להשמיע לאוזניו, אבל את עצם האמירה חייב לומר.⁵⁰ ויש הסוברים שדי במחשבה בלבד.⁵¹

2. הרהור אם כדיבור דמי

א. **בחובים שעשייתם כדיבור** – בברכות, בתפלות ובמצוות שדינם באמצעות דיבור נחלקו אמוראים⁵² אם הרהור יש לו תוקף כדיבור או לא. להלכה נחלקו הראשונים, ולמעשה רוב הראשונים הכריעו שהרהור אין לו תוקף של דיבור.⁵³ על כן פסק המחבר לעניין קריאת שמע,⁵⁴ ברכת המזון⁵⁵ ושאר

⁴⁶ ראה חו"מ, שם, בהגחה.

⁴⁷ ראה ב"ב קמו ע"ב, וראה הערות הגר"א על דברי הרמ"א הנ"ל.

⁴⁸ ראה שו"ע, חו"מ, סי' רסט, סעיף א; ועיין שם משה"א ביאורים; וראה אנציקלופדיה תלמודית, בערך 'דברים שבלב', עמ' קעד.

⁴⁹ ראה פסחים מט ע"ב.

⁵⁰ ר"ן פסחים פ"ב; מאירי, שם, דף לא ע"ב, בשם יש מערערים.

⁵¹ רמב"ן ריש פסחים. ועיין עוד אנציקלופדיה תלמודית, בערך 'דברים שבלב', עמ' קפד-ה, והערך 'ביטול חמץ'.

⁵² ברכות כ ע"ב.

⁵³ ראה שו"ע, או"ח, סי' סב סעיף ג-ד; ובביאור הלכה שם, ד"ה "יצא".

⁵⁴ סי' סב, סעיף ג.

⁵⁵ סי' קפה, סעיף ב.

ברכות⁵⁶ באותה לשון: "צריך להשמיע לאזניו מה שמוציא בפיו, ואם לא השמיע לאזניו יצא, ובלבד שיציא בשפתיו". וכתב בעל 'משנה ברורה' באותם מקומות שהטעם הוא משום דקיימא לן "הרהור לאו כדיבור דמי".

לגבי תפילה יש פוסקים הסוברים שהרהור כדיבור דמי,⁵⁷ משום שתפילה נלמדה מן הפסוק "ולעבדו בכל לבבכם",⁵⁸ ודרשו חז"ל: "איזו היא עבודה שבלב זו תפילה".⁵⁹ ויש הסוברים שבתפילה הרהור לאו כדיבור דמי,⁶⁰ משום שדיני תפילה נלמדו מתפילת חנה, ושם כתוב: "רק שפתיה נעות".⁶¹

ב. **הרהור בדברי תורה לעניין ברכת התורה** - המחבר פסק: "המהרהר בדברי תורה, אינו צריך לברך", והמפרשנים נימקו משום דהרהור אינו כדיבור דמי,⁶² ואולם שם (בסעיף ז) כתב בעל 'משנה ברורה', בשם הגר"א, שיש להחמיר שלא להרהר בדברי תורה כל זמן שלא בירך ברכת התורה.

ג. **ערך ההרהור בדברים שבקדושה** - מן הכללים "דברים שבלב אינם דברים" ו"הרהור לאו כדיבור דמי" אין להסיק שההרהור אין לו ערך כלל.

אמנם עניינים שצריך בהם גמירות דעת ע"י מעשה, ובעניינים שמצוותם תלויה כדיבור, הרהור לבד אין לו תוקף, אבל בעניינים רבים אחרים יש להרהור ערך רב מצד עצמותו. אחד מאלה הוא הרהור בדברים שבקדושה.

נפסק להלכה שאסור להרהר בדברי תורה בבית הכיסא ובבית המרחץ ובמקומות מטונפים,⁶³ וכן שתלמיד חכם אסור לו לעמוד במקום הטינופת,⁶⁴ מפני שתלמיד חכם דרכו להיות מצוי תדיר בהרהורים של תורה ובמחשבות של קדושה.

כן הוא הדבר ביחס להרהור בדברי חול בשבת. אמנם נפסק בשו"ע ש"הרהור בעסקיו מותר",⁶⁵ משום שכתוב⁶⁶ "ממצוא חפצך ודבר דברי"

56 סי' רז, סעיף ג.

57 מג"א, סי' קא, סעיף קטן א.

58 דב' יא יג.

59 ספרי, שם.

60 חידושי הרש"ש, ברכות כא ע"א, על תוסי' ד"ה והרי; וראה אנציקלופדיה תלמודית, הערך

"הרהור כדיבור דמי", עמ' תקצד-ה.

61 שמו"א א, יג.

62 ראה שו"ע, או"ח, סי' מז, סעיף ד; ומשנה ברורה, שם, סעיף קטן ה.

63 ראה שו"ע או"ח, סי' פה סעיף ב.

64 ראה ברכות כד ע"ב.

65 שו"ע או"ח, סי' שו, סעיף ח.

66 ישי' נח יג.

ההרהור

ומכאן למדו שדיבור אסור, אך ההרהור מותר,⁶⁷ למרות זאת פסק שם השו"ע: "ומי"מ משום עונג שבת מצוה שלא יחשוב בהם כלל, ויהא בעיניו כאילו כל מלאכתו עשויה". וכ"ש שעליו לזהר בכך אם ע"י ההרהור תהיה לו טרדת הלב ודאגה.⁶⁸

ד. **שילוב הכוונה עם המעשה** – אמנם מחשבה אינה יכולה לבוא במקום מעשה או לסתור מעשה, וכן בחיובים שההלכה קובעת שצריכים להיות בדיבור, אין תוקף להרהור כדיבור, אבל ערך גדול מאוד יש להרהור כהשלמה למעשה, או ליתר דיוק כנתינת נשמה למעשה, וזהו הנושא הידוע של הכוונה הנדרשת עם העשייה בעבודת הקודש בכללותה.

אחת התוכחות הקשות שבהן הוכיח ישעיהו הנביא את אנשי דורו – והדברים מכוונים גם לדורות הבאים – עשייתם את המצוות ועבודת השם בצורה שגרתית ואפורה, בלי כוונת הלב, וכמו שדרשו חז"ל מן הפסוק: "ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה".⁶⁹

במקומות רבים מדמים חז"ל את מעשה המצווה לגוף ואת הכוונה בעשיית המצווה לנשמה, וגוף בלא נשמה הוא ריק וחלול.⁷⁰

להלכה מבחין בעל משנה ברורה בשני סוגי כוונות.⁷¹ באופן כללי אפשר להבחין בארבע דרגות ביחס שבין הכוונה לעשייה:

דרגה א – כוונות וייחודים בעולם הנסתר בשעת עשיית המצוות, והתעמקות בידיעה כיצד המצוות פועלות בעולמות העליונים על פי תורת הקבלה. דרגה זו שייכת ליחידי סגולה, ומי שבא בסוד ה' אשריו ואשרי חלקו.

דרגה ב – כוונות הלב בשת עשיית המצווה,⁷² להבין תוכן העשייה, במצווה שבמעשה, או להבין תוכן הדברים הנאמרים, במצווה התלויה בדיבור, כגון קבלת עול מלכות שמים בפסוק הראשון של ק"ש, "שמע ישראל"; קבלת עול מצוות בפסוקים שלאחריו; תוכן השבח בברכה הראשונה של שמונה עשרה שהוא

67 שבת קנ ע"א.

68 ראה שם משנה ברורה, סעי'ק לח.

69 ישי כט יג.

70 וראה חובות הלבבות, שער חשבון הנפש, חשבון תשיעי, על היחס בין הכוונה לתפילה, וכן כל כיו"ב.

71 ראה שו"ע, סי' ס, סעי'ק ז.

72 סוג א של כוונה המוזכר בדברי משנה ברורה הנ"ל.

לעיכובא, ועוד. בדרגה זו של כוונה לכתחילה מצווה שיכוון, ובדיעבד אם לא כיוון יצא.⁷³

דרגה ג – כוונה לצאת ידי חובת המצווה, ושלא יהיה כמתעסק שלא לשם מצווה,⁷⁴ כגון התוקע על מנת להתלמד, או קורא ק"ש בדרך לימוד גרידא, או מברך ברכת המזון עם ילדים קטנים כדי לחנכם. דרגה זו של כוונה מעכבת, ואם לא כיוון לא יצא ידי חובתו.⁷⁵

דרגה ד – עשייה סתמית בהיעדר כל כוונה, היינו היעדר כוונה חיובית לשם עשיית המצווה וגם היעדר כוונה שלילית, כוונה לשם מטרה אחרת. בעל משנה ברורה כתב⁷⁶ בשם 'חיי אדם', שבמצב כזה אם לפחות ניכרת כוונתו מתוך מעשיו, "שמוכת לפי הענין שעשייתו היא כדי לצאת", יצא ידי חובה בדיעבד, ואין צריך לחזור.

4. קבלה בלב

את תוקפה המעשי של קבלה בלב נבחן באמצעות מספר דוגמאות:
א. בצדקה ובנדרים – האם קיימת אפשרות שאדם יחייב עצמו בצדקה ובנדר ע"י הרהור בלבד?

בדב' כג כד נאמר: כי תדר נדר לה' א-לקיך... **מוצא שפתיך** תשמור ועשית, כאשר נדרת לה' א-לקיך נדבה **אשר דברת בפיקך**.⁷⁷ בנדרים⁷⁸ דרשו חז"ל מקרא זה לכל סוגי ההקדשות והנדרים, ובכלל זה צדקה: "בפיקך – זו צדקה".⁷⁹ לפי פשוטו של מקרא אין לכאורה מקום להתחייב בהקדשות, בנדרים ובצדקה באמצעות הרהור, שהרי הפסוק מדגיש "מוצא שפתיך", "אשר דברת בפיקך".

ואולם בשבועות כו ע"ב מבארת הגמ' שבקודשים מועילה מחשבה מכוח גילוי הפסוק "כל נדיב לב עולותי",⁸⁰ וכן הדין בתרומה מכוח הפסוק "כל נדיב לב הביאו".⁸¹ והגמ' אומרת שאי אפשר ללמוד צדקה מקודשים ותרומה: לפי שיטה אחת, מפני שקודשים ותרומה הם שני כתובים הבאים כאחד, ואם כן אין ללמוד

⁷³ ראה משנה ברורה, שם, סעי' ק ז.

⁷⁴ סוג ב של כוונה המוזכר בדברי משנה ברורה.

⁷⁵ ראה משנה ברורה שם, סעי' ק ח.

⁷⁶ שם, סעי' ק י.

⁷⁷ נדרים ז ע"א.

⁷⁸ נדרים, שם; ספרי, על אתר.

⁷⁹ דה"ב כט לא.

⁸⁰ שמי' לה כב; ועיין רש"י ותוס' בסוגיה שם בשבועות.

מהם; ולפי שיטה אחרת, מפני שצדקה לגבי קודשים ותרומה הווי חולין, ואין לומדים חולין מקודשים.⁸¹

בשוי"ע, חו"מ, סי' ריב סעיף ח הביא המחבר שתי דעות לגבי אפשרות חיוב צדקה בלב. לפי דעה אחת, כיון שגמר בלבו, חייב ליתן; ולפי דעה שנייה, אינו חייב עד שיוציא בשפתיו. הגר"א ציין שם ששתי הדעות הללו חלוקות בשאלה האם יש לדמות צדקה ונדן לקודשי מזבח או לא. בהגהה שם כתב שיש להחמיר כסברא ראשונה, אף שעל פי כללי הפסיקה, המחבר פוסק כדעה השנייה.

בשוי"ע, יו"ד, סי' רנח, סעיף יג בהגה – מובאות שתי הדעות הנ"ל, אלא שדעה ראשונה הביא בלשון סתם: "אם חשב בלבו ליתן איזה דבר לצדקה, חייב לקיים מחשבתו, ואין צריך אמירה". את הדעה השנייה הביא בשם י"א: "ויש אומרים דאם לא הוציא בפיו אינו כלום". המחבר הכריע שם כדעה הראשונה, שכן סיים: "והעיקר כסברא ראשונה".

הרב יעקב ישעיה בלויא⁸² הביא את שתי הדעות הנ"ל שבפוסקים ולא הכריע ביניהן. ואולם בהערות (שם, אות יב) הביא בשם מגן אברהם שיש להבחין בין הלשון 'קיבל בלבו' או 'גמר בלבו' לבין הלשון 'היה בדעתו'. לפי שני הלשונות הראשונים אף לדברי המחבר יתחייב בצדקה ע"י הרהור בלב.

בגדר עצה טובה נראה שאם עולות מחשבות מעין אלה בדעתו של אדם ואין לו החלטה סופית להוציא בשפתיו את הנדן, טוב שיאמר: "איני מתחייב אלא אם כן אוציא בשפתי", ועל ידי זה הוא מבהיר לעצמו את כוונתו ומונע מעצמו ערפול מחשבות ודאגות הלב, ואולי גם הסתבכות באיסור.

עצה טובה ברוח זו כתב בעל משנה ברורה⁸³ בעניין קבלת התענית אחר הסעודה המפסקת בערב תשעה באב, וז"ל: "אם לא **קבל בלבו** להתענות אפילו בלב, אלא **שגמר בדעתו** שלא לאכול, אינו כלום ומותר אפילו באכילה. ומכל מקום נכון יותר **להתנות בפירוש** בפה או בלב שאינו מקבל התענית עד בין השמשות".

לעניין קבלת נדן בלב כתב המחבר ביו"ד, סי' רי, סעיף א: "אין הנדן חל עד שיוציא שפתיו ויהיו פיו ולבו שוים".

81 עיין שם בגמ' ובמפרשים.

82 הרב יעקב ישעיה בלויא, צדקה ומשפט, הוצאת ישיבת 'בית המאור', ירושלים תשי"מ, פרק ד, סעיף ד.

83 סי' תקנ"ג, סעיף ב, וברוך שכיוונתי.

ואולם הגר"א, חו"מ, סי' ריב, אות כב; או"ח סי' תקנג, סעיף ו, כתב שדעת הפוסקים הוא כשיטת ר"ת שנדר חל ע"י קבלה בלב.

לעניין הנודר בחלום, כתב המחבר ביו"ד, סי' רי, סעיף ב – "הנודר בחלום אינו כלום, ואינו צריך שאלה. וי"א שיתירו לו עשרה דידעי למקרי נזירותו לו בחרטה כאילו נדר בהקץ – תשובת הגאונים], ויש לחוש לדבריהם".

בעניין נדר לבית כנסת כתב הרב יעקב ישעיה בלויא,⁸⁴ שלפי חלק מן הפוסקים "הקדש לבית הכנסת דומה להקדש ממש ואפשר דלכולי עלמא חל במחשבה".

ב. **בקבלת תענית** – באו"ח סי' תקסב, סעיף ו, כתב המחבר לעניין קבלת חיוב תענית יחיד: "אם הרהר בלבו שהוא מקבל תענית למחר, **הוי קבלה**, והוא שיהרהר כן בשעת תפלת המנחה".

וכבר עמדו הפרשנים על הקושי בדבריו. מדוע מועיל הרהור הלב לעניין חיוב תענית, ובמה זה שונה מצדקה, והרי בצדקה פסק המחבר כמסקנת הגמ' בשבועות שאין לומדים חולין מקודשים?

עין בט"ז שם, שפלפל בשיטת הרא"ש ור"ת בזה. שם הוא מחלק בין צדקה לתענית כך: **צדקה** – היא התחייבות **בממונו**, ועל זה אמרה הגמ' חולין מקודשים אין לומדים. אבל **תענית** – היא התחייבות **בגופו**, וגופו דומה לקרבן, שהרי מקריב חלבו ודמו, ושפיר לומדים תענית מקודשים, כמו שבקודשים "כל נדיב לב עולות" ומספיקה מחשבה, כך גם לגבי קבלת תענית בגופו.⁸⁵

באשר לסוג הרהור שיש לו תוקף בחיוב התענית, גם בזה מבחינים הפוסקים בין **קיבל בלב** לבין **הרהר בדעתו**.⁸⁶

ג. **קבלה בלב לעניין חלות התענית בתשעה באב וביום הכיפורים אחר הסעודה המפסקת** – המחבר כתב בסי' תקנג, סעיף א, ובסי' תרח, סעיף ג' שכל שלא קיבל עליו **בפירוש** שלא לאכול לא הוי קבלה. ומשמע מדבריו שקבלה היא רק אם אמר שאינו רוצה עוד לאכול.⁸⁷

הרמ"א כתב שם בהגהה, ש"קבלה בלב לא הוי קבלה אלא צריך להוציא בשפתיו". לכאורה הם סותרים דברי עצמם, שהרי בסי' תקסב, סעיף ו, כתב המחבר לעניין חיוב קבלת תענית שקבלה בלב הוי קבלה, והרמ"א חו"מ,

⁸⁴ ראה הערה 39 לעיל, ושם עמ' 30, הערה טו.

⁸⁵ וראה עוד משנה ברורה, שם, סי' תקסב, סעי'ק לא.

⁸⁶ ראה מגן אברהם, שם; משנה ברורה, שם, סעי'ק ל.

⁸⁷ עין משנה ברורה, שם.

ההרהור

סי' ריב, סעיף ח, ויו"ד סי' רנח, סעיף יג, קבע שלעניין צדקה ונדר קבלה בלב הווי קבלה, ומדוע כאן הם מצריכים שיאמר או שיוציא בשפתיו? לגבי שיטת המחבר אפשר לומר שהוא מבחין בין עצם חיוב התענית, שהוא נדון כחיוב בגופו, ולכן זה דומה לקבלה של קרבן, שמועילה בו מחשבה; ואילו תחילת חלות הצום היא עניין הקשור בקביעת מושגים בזמן, ולכן מחשבה לבד אינה מועילה.

לגבי שיטת הרמ"א אפשר לומר, שאכן הגר"א שם חולק עליו ומשיג על שיטתו וכותב: "ודבריו תמוהים מאוד ושגגה היא... דלא גרע מכל קבלת תענית דסגי קבלה בלב". וכך כתב גם בהערותיו בחו"מ, סי' ריב, אות כב. עיין שם.

ואולי אפשר לומר שסברת הרמ"א כאן היא שהיות והאדם עסוק עכשיו באכילה בפועל, ואנחנו רוצים שע"י הרהור או קבלה בלב יפקיע עצמו מן המעשה, לא אמרינן כאן קבלה בלב הווי קבלה, דאין למחשבה כוח להפקיע מידי מעשה. אך כאשר מקבל עליו דבר נדר או צדקה בסתם לא בשעת מעשה מסוים, שם אם גמר בלבו הווי קבלה. וצריך עיון.

מה שכתבנו בסעיף הקודם בגדר עצה טובה, שיתנה בפירוש ויבהיר כוונתו וע"י זה ישתחרר מספקות, כוחו יפה גם כאן. וכך אכן כתב בעל משנה ברורה, סי' תקנג, סעיף ב.

כמו לגבי עצם קבלת חיוב התענית, שבו מבחינים הפוסקים בין **חשב בדעתו** לבין **גמר בלבו**, גם כאן לגבי חלות תחילת התענית קיימת אותה הבחנה.⁸⁸

ג. תוקפם של ההרהורים במישור הרעיוני

כמו היחס בין המוח והלב לשאר האיברים – כן הוא היחס בין ההרהורים והמחשבות במישור הרעיוני לבין עולם העשייה. המוח והלב הם מוקדי החיים, מבויעי היצירות והמפעליות, והאיברים הם כלי המעשה. עיקר חלקם במעשה ובחוצאה לפועל.

ההרהורים והמחשבות הם עיקר ההווייה של האדם, מוקד האישיות, מבויע החיים כולם, וכל יתר גילויי החיים המעשיים הם מתן ביטוי לאותו מבויע פנימי, לאותו עוז של החיים המלא תסיסה ויצירתיות מתמדת. "**המחשבות – אבות,**

⁸⁸ ראה משנה ברורה, סי' תקנג, סעיף ב.

והמעשים – ילדיהן⁸⁹ "בכל פעולות האדם, המעשה הוא כמו גוף, והמחשבה כמו נשמה, וגוף בלא נשמה אינו כלום"⁹⁰

זו ההשקפה הכללית העולה מדברי חז"ל על תוקפם הרעיוני של ההרהורים והמחשבות ועל מקומם בעבודתו הרוחנית של האדם.

השקפה זו עולה מתוך מאמרי חז"ל רבים, כגון אלה:

"רחמנא ליבא בעי"⁹¹, "הכל תלוי בלב, כי בו משכן הנשמה, וכל האיברים גרורים אחריו"⁹²

"אי יחבת לי לבך ועיניך אנא ידע דאת לי"⁹³, כי העיניים והלב הם שני הסרסורים של העברות,⁹⁴ וכשהאדם משעבדם להשם יתברך, הוא נעשה קניינו של השי"ת.

"מחשבה ראשיתא דכולא"⁹⁵

"מחשבה דבר נש היא רישא דכולא"⁹⁶

יש שהמחשבות מהוות נקודת הכרעה גורלית לכל החיים כולם. בכוחן לחולל מפנה משמעותי מן הקצה אל הקצה, כמו במאמרים האלה:

"יש קונה עולמו בשעה אחת"⁹⁷, ויש מאבד עולמו בשעה אחת, והכוונה לרגע אחד של מחשבה או מעשה, כפי שמסופר שם.

"התקדשי לי על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור, מקודשת שמא הרהר תשובה בדעתו. על מנת שאני רשע, אפילו צדיק גמור מקודשת שמא הרהר דבר ע"ז בדעתו"⁹⁸

"מיד נזרקה בו אפיקורסות"⁹⁹

"יוחנן כהן גדול שמש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי"¹⁰⁰

89 ספר החינוך, שעז.

90 צדקת הצדיק, אות קמה.

91 סנהדרין קו ע"ב: הקב"ה חפץ בלב.

92 פי עץ יוסף בעין יעקב, שם.

93 ירושלמי, ברכות פ"א הל"ה. אם אתה נוטן לי לבך ועיניך אני יודע שאתה שלי.

94 עיין שם.

95 זוהר, ב', דף רמו ע"ב.

96 זוהר, ויקרא, דף ה ע"ב.

97 עבודה זרה י ע"ב; יז ע"א.

98 קידושין מט ע"ב.

99 קידושין סו ע"א וראה שם כל העניין.

100 ברכות כט ע"א.

ההרהור

במכלול המחשבות וההרהורים ביחס לתוקפם במישור הרעיוני, חומרתם ואפשרות הענישה עליהם, ניתן להבחין בשלוש קבוצות עיקריות:

1. קבוצה א – הרהורים הקשורים בעריות

יומא כ"ט ע"א: הרהורי עבירה קשים מעבירה, וסימנך ריחא דבשרא.¹⁰¹
קידושין כ"ט ע"ב: בן עשרים ולא נשא אשה כל ימיו בהרהור עבירה.
בבא בתרא קסד ע"ב: ג' עבירות אין אדם ניצל מהן בכל יום: הרהור עבירה, עיון תפילה ואבק לשון הרע.¹⁰²
עבודה זרה ע"ב: ונשמרת מכל דבר רע¹⁰³ - שלא ירהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה.
נדה יג ע"ב: כל המביא עצמו לידי הרהור, אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה.

מאמרים אלה ודומיהם מלמדים על תוקפם של ההרהורים השייכים לקבוצה זו, על השתרשותם בגופו, על הפגם החמור שהם עושים בעולמו הפנימי של האדם, ועוד יותר מזה בעולמות העליונים. אף שמדובר רק בהרהורים, והיה מקום לחשוב שהאדם הינו בגדר אנוס, הכיוון העולה מדברי תז"ל אלה הוא שהאדם מחויב בשליטה עצמית, בנקיטת אמצעי מנע מוקדמים כדי שלא יבוא לידי הרהורים כאלה, שאם לא כן הוא עובר על איסורי תורה וגדול עונשו. הרב דניאל פריש¹⁰⁴ הביא מקורות רבים המלמדים שהרהורי עריות הם בגדר איסורי תורה ולא רק חומרות בעלמא.
"כולי עלמא סבירא להו דהרהור זנות אסור מן התורה".¹⁰⁵ "שיטת הפוסקים, שהרהור בעריות הוא אסור מן התורה".¹⁰⁶ על פסוק "ונשמרת מכל דבר רע",¹⁰⁷ שממנו למדה הגמ' בעבודה זרה,¹⁰⁸ שאסור לאדם להביא עצמו לידי הרהור

101 ראה להלן, פרק ד, פרשנות ענפה למאמר זה.

102 ועיין מחרש"א שם.

103 דב' כג י.

104 הרב דניאל פריש, שמירת המחשבה, ירושלים, תשנ"ב.

105 שם, עמ' ב, בשם 'דרך פקודי' הקדמה זו, והוא מציין שם שכן דעת רמב"ם, רמב"ן, רבנו יונה, ספר חרדים ועוד.

106 שם, עמ' ד, סעיף יד. ראה שם רשימה של פוסקים בעניין זה.

107 דב' כג י.

108 עבודה זרה כ ע"ב.

עברה, כתבו התוס',¹⁰⁹ שזו דרשה גמורה ולא אסמכתא בעלמא,¹¹⁰ וק"ו הפסוק "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם",¹¹¹ שהרי זהו מקרא מפורש.¹¹²

2. קבוצה ב – מחשבה של עבודה זרה או של מינות וכפירה

ברכות יב ע"ב: פרשת ציצית נקבעה בקריאת שמע בין השאר לפי שיש בה דעת מינים,¹¹³ הרהור ע"ז והרהור עברה: דעת מינים והרהור ע"ז – ולא תתורו אחרי לבבכם; הרהור עברה – ולא תתורו אחרי עיניכם. קידושין לט ע"ב: "למען תפש את בית ישראל בלבם אשר נזרו מעלי בגלוליהם",¹¹⁴ – זו מחשבת ע"ז.

עבודה זרה כז ע"ב: "שאני מינות דמשכא". מדובר שם באיסור להתרפא ע"י מין, ואפילו מדובר בפיקוח נפש, משום שדבר מינות הוא כוח מושך, ואי אפשר לעמוד כנגדו. וראה שם מעשה שהיה בבן דמא, בן אחותו של ר' ישמעאל, שהכישו נחש, ולא הניחו ר' ישמעאל להתרפא ע"י מין.

ממאמרים אלה עולה שמחשבה של ע"ז, מינות או כפירה אינה בגדר מחשבה בלבד, שאין לה תוקף של מעשה, אלא בעצם המחשבה נעשה האיסור של ע"ז, מינות או כפירה. חידוש זה במחשבה של ע"ז בשונה מיתר המחשבות נלמד מדברי הנביא יחזקאל "למען תפש את בית ישראל בלבם", דהיינו בלב בלבד נגמר מעשה האיסור, כי עיקר מהותה של ע"ז הוא בעצם התפנית מהשי"ת שחלה בלב, באימוץ מחשבות ורעיונות שהם נגד רצונו יתעלה. העובדה שיש גם צדדי פולחן מעשיים של ע"ז, הם עניין נוסף, והם ביטוי למחשבה שהיא עצמה שורש ע"ז.

על פי זה נבין דבריו של הרמב"ם:

ענין זה שהזהירה תורה עליו ואמרה ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח... כלומר **שמה תשוט בעין לבך** ותראה שאלו הם המנהיגים את העולם... ותאמר שראוי להשתחוות להם.

¹⁰⁹ שם, ד"ה שלא.

¹¹⁰ שמירת המחשבה, עמ' ב, אות ח.

¹¹¹ במי טו לט.

¹¹² שמירת המחשבה, עמ' ג, סעיף יב.

¹¹³ עיין רש"י שם.

¹¹⁴ יחי יד ה.

ובענין הזה צוה ואמר: השמרו לכם פן יפתה לבבכם, כלומר שלא תטעו בהרהור הלב לעבוד אלו.¹¹⁵

הדברים הללו אמורים גם לגבי מחשבה של מינות או כפירה:

ולא ע"ז בלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה, אלא כל מחשבה שגורמת לו לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה, מוזהרים אנו שלא להעלותה על לבנו, ולא נסיח דעתנו לכך, ונחשוב ונמשך אחר הרהורי הלב... ועל ענין זה הזהירה התורה ונאמר בה: ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם... כלומר לא ימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה וידמה שמחשבתו משגת האמת. כך אמרו חכ' אחרי לבבכם – זו מינות.¹¹⁶

3. קבוצה ג - מחשבה כהכשר למעשה

בענין המחשבה המשמשת כהכשר למעשה מתייחסים חז"ל לשאלה אם יש תוקף למחשבה כמעשה או לא:

"מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה".¹¹⁷ היינו מקבלים שכר על המחשבה כמו על המעשה. חז"ל לומדים זאת מן הכתוב:¹¹⁸ "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע, ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו". יתרה מזו, "אמר רב אסי: אפילו חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשה, שנא' ולחשבי שמו".

מדברי רב אסי "חשב אדם לעשות מצוה ונאנס מעלה עליו כאילו עשה" עולה שההתייחסות למחשבה הטובה תלויה במידת ההשקעה הנפשית שמשקיע האדם במחשבה, בעצמת הרצון, במסירות הנפש למען המצווה וכיו"ב, שכן מצינו באבות דר' נתן¹¹⁹ דרשה שונה: "ולחשבי שמו – אלו שמחשבתן בלבם ואומרים, נלך ונתיר את האסורים, ונפדה את השבויים, ולא הספיק הקב"ה בידיהם ובא מלאך וחבטן בקרקע". ולכאורה למה חובטן בקרקע, הרי ככלות הכול חשבו לעשות מצווה? אלא נראה שמדובר כאן במחשבה ערטילאית, לא מעמיקה, שכן הרישא של חברייתא שם מבחינה בין "יראי ה'", שהם חושבים

¹¹⁵ רמב"ם, הל' ע"ז, פ"ב הל"ב.

¹¹⁶ שם, הל"ג.

¹¹⁷ קידושין מ ע"א.

¹¹⁸ מלאכי ג טז.

¹¹⁹ פרק ח, הל' ה.

"והולכין ועושין מיד", לבין "חושבי שמו", שהם הנשארים עם התכניות ואינם עושים מאמצים להגיע לכלל ביצוע מעשי.¹²⁰

ההבחנה ברמות שונות של מחשבה, אפשר ללמוד גם ממה שאמרו חז"ל על דוד המלך, ש"נתן נפשו על בנין בית המקדש",¹²¹ "שהיה מצטער לבנות בית המקדש, ולכן נקרא על שמו".¹²² מכאן שמחשבה על עשיית מצווה מתוך מסירות נפש, מתוך השקעה והקרבה עצמית, שכרה גדול ממחשבה רגילה ורדודה. עומק המחשבות גלוי וידוע רק לפניו יתברך. נראה על כל פנים, שאפשר להבחין כאן בשלוש רמות של מחשבות:

רמה א – מחשבה שיש בה הרבה מסירות נפש, השקעה נפשית גדולה, התמסרות ללא גבול לעשיית המצווה, כדוגמת מחשבתו של דוד המלך לבנות בית המקדש, כפי שהוא מתאר זאת בעצמו:

שיר המעלות זכור ה' לדוד את כל ענותו, אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב. אם אבא באהל ביתי, אם אעלה על ערש יצועי, אם אתן שנת לעיני, לעפעפי תנומה, עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב.¹²³

הדאגה לבניין בית המקדש מילאה את כל ישותו של דוד המלך, הקיפה את כל מערכות חייו, והייתה אצלו בגדר עינוי נפש. אינו אוכל, אינו ישן ואינו נח עד אשר יגשים משאת נפשו, חלום חייו. ולכן אמרו חז"ל אעפ"י שנמנע ממנו ע"י ההשגחה לבנות את בית המקדש,¹²⁴ זכה ונקרא על שמו, שנאמר: ¹²⁵ "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד", וכי דוד בנאו? והלא שלמה בנאו, אלא לפי שנתן דוד נפשו עליו לבנותו ונקרא על שמו.¹²⁶

ומסיימת המכילתא ואומרת: "וכן אתה מוצא שכל דבר שאדם נותן נפשו עליו ונקרא על שמו".¹²⁷

רמה ב – מחשבה כנה של אדם, רצון אמיתי לעשות מצווה, אבל האדם נאנס ולא עלה בידו לעשותה. זו הבחינה הרגילה שבה מקבל האדם שכר על המחשבה

¹²⁰ וראה שם, פי' בנין יחושע, שפירש בדרך אחרת; וכן ראה פירוש כסא רחמים, שם.

¹²¹ ראה מכילתא, פרשת שירת הים, א.

¹²² מדרש שוחר טוב לתה' סב ד.

¹²³ תה' קלב א-ה.

¹²⁴ ואכמ"ל בסיבות שבגללן נמנע ממנו הדבר.

¹²⁵ תה' ל א.

¹²⁶ מכילתא, פרשת שירת הים, א; מדרש שוחר טוב, תה' סב ד.

¹²⁷ עיין שם דוגמאות לכך.

כמו על המעשה, אבל ברור שאינו בדרגה של רמה א, שבה נותן נפשו או מצטער ומתענה לצורך עשיית המצווה.

רמה ג – מחשבה לא רצינית של אדם, לא מעמיקה, והיא בגדר תכנית בלבד, בחינת לכשאפנה אשנה.¹²⁸ מחשבה כזו לא זו בלבד שאינו מקבל שכר עליה, אלא עלול לקבל עליה עונש, וכגון ההיא דאבות דר' נתן שבא מלאך וחובטן בקרקע. נדונו כאן מחשבות המשמשות כהכשר למעשה טוב, שהן מצטרפות למעשה. על מחשבה המשמשת הכשר למעשה רע, אמרו שם בקידושין:¹²⁹ מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, שנאמר:¹³⁰ "און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה'". וכל זה בתנאי שהמחשבה לא הגיעה לכלל ביצוע והגשמה. אבל אם המחשבה הגיעה לכלל הגשמה, האדם נענש גם על המחשבה.¹³¹ כך אמרו חז"ל בהמשך:

ומה אני מקיים "הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה, פרי מחשבותם"¹³² – מחשבה שעושה פרי [שקיים מחשבתו ועשה – רש"י שם] הקב"ה מצרפה למעשה. מחשבה שאין בה פרי אין הקב"ה מצרפה למעשה. גם בבחינה הראשונה, שבה יש רק מחשבה של עברה, והיא אינה באה לידי ביצוע מעשי, מחדש עולא ואומר, שזה אמור בפעם הראשונה, כשעדיין לא טעם טעמה של עברה, אבל אם מדובר בפעם שנייה ואילך, האדם נענש על המחשבה גם אם לא עשה בעקבותיה את המעשה. "עולא אמר: הא דכתיב פרי מחשבותם [שנענש על המחשבה] בעובר ושונה, כאשר חוזר ומהרהר בעבירה לעשותה, מצטרפת המחשבה להענש עליה אפילו לא עשה את מעשה העברה".¹³³

ד. המורכבות בעולם המחשבות במישור הרעיוני

על המורכבות של עולם המחשבות וההרהורים במישור הרעיוני בהשקפתם של חז"ל מלמדת הפרשנות הרבה והלא אחידה למאמר "**הרהורי עברה קשים מעברה**".¹³⁴

¹²⁸ אבות ב, יד.

¹²⁹ קידושין מ"א.

¹³⁰ תהי' סו יח.

¹³¹ עיין רש"י שם.

¹³² יר' ו יט.

¹³³ רש"י, קידושין מ"א, ד"ה עולא אמר.

¹³⁴ יומא כט ע"א.

להלן שיטות שונות לפירוש מאמר זה.

1. שיטת רש"י - קושי רגשי בריאותי

רש"י שם, על אתר, מבאר שהקושי בהרהורי עברה מתבטא במובן הרגשי והבריאותי. וז"ל שם: "תאזן נשים, קשים להכחיש את בשרו יותר מגופו של מעשה".

חיזוק לכך מוצא רש"י בדוגמה המובאת שם למאמר זה: "וסימנך ריחא דבשרא", ומבאר רש"י שם: "המריח בשר צלי קשה לו הריח מאוד שמתאווה לו".

על מידת הסכנה שיש בהשפעתו של ריח על האדם ניתן ללמוד מן ההלכה הזו: "כל אדם שהריח מאכל ביום הכיפורים ונשתנו פניו, מסוכן הוא אם לא יתנו לו ממנו, ומאכילין אותו ממנו".¹³⁵

לפי הירושלמי,¹³⁶ אחד הדברים שגרמו לאלישע בן אבויה לצאת לתרבות רעה, היה ריח תבשיל של ע"ז, שהריחה אמו כשהייתה מעוברת ונשאה את אלישע ברחמה, והיה מחלחל בו כארס של עכנא.

כמו השפעתו החריפה של הריח על נפש האדם, כך גם השפעתם הארסית של הרהורי עריות על נפש האדם, המכלים לעתים שאר ועצמות ר"ל. "מי שנתן עינו באשה וחלה ונטה למות, ואמרו הרופאים, אין לו רפואה עד שתבעל לו, ימות ואל תבעל לו, אפילו היתה פנויה... שלא יהו בנות ישראל הפקר ויבואו בדברים אלו לפרוץ בעריות".¹³⁷

העצה הטובה להינצל מן הפחת של הרהורי עריות היא לנקוט אמצעי זהירות בשלבים הראשונים של ההרהורים. בשלבים הראשונים גילויים של הרהורים אלה מזערי מאוד, השפעתם דלה ולא מורגשת. אבל כשהם מתאזרחים בנפש, הרי הם כובשים את האדם, והם עלולים להמיט עליו אסון ר"ל.

תחילת כניסת המחשבה ברגע הראשון איננה רק כניצוץ דק, שבקל יכול האדם לכבותו. ומיד בהרגיש בה האדם, אז ידחנה ויסיחנה מלבו, ויתן דעתו בדברים אחרים. אמנם אם לא ידחנה תיכף ומיד, אז יתלבה הניצוץ

¹³⁵ או"ח, סי' תר"ז, סעיף ג.

¹³⁶ חגיגה פ"ב הל' א'; וראה תוס' חגיגה דף טו ע"א, ד"ה שובו בנים שובבים.

¹³⁷ רמב"ם, הל' יסודי התורה, פ"ה ל"ט; וראה סנהדרין עה ע"א.

ברוח האדם ויתפשט משך זמן מה, והתפשטותו נקרא 'הרהור' בלשון חכמים.¹³⁸

על כגון זה הזהירנו התורה "שלא נהרהר בעבירות ושלא נתאווס ולא נסכים לעשותם",¹³⁹ היינו שלא נתן לניצוצות הראשונים להתאזרח בתוכנו, עד שלא תהיה לנו שליטה עליהם, ונבוא ח"ו להיכשל בעשיית העברות עצמן.

2. שיטת ריה"ל ועוד - קושי נפשי פסיכולוגי

שיטת ריה"ל ואחרים¹⁴⁰ היא, שהקושי מתבטא במובן נפשי פסיכולוגי, היינו קושי ההתמודדות עם המחשבות וההרהורים, ומאחר שאין לאדם שליטה עליהם, קרוב הוא להיות אנוס.

וז"ל ריה"ל:¹⁴¹

ביום זה – ביום הכפורים – תטהר הנפש מכל בלבולי הסברה, הכוחות הכעסניים והכוחות המתאווסים, ותשוב בתשובה שלימה מלחזקם במחשבה או במעשה.

ואם אי אפשר לה לשוב מעליהם במחשבה, בהתגבר עליה הרהורים ששמרה עליהם מאז, עוד בימי נעוריה, מתוך שירים ששמעה, או ספורים וכדומה, דיה שתטהר מן המעשים ותבקש כפרה על ההרהורים ותקבל עליה שלא תעלם על לשונה, וכ"ש שלא תביעם במעשה.

כיו"ב כותב בעל 'כד הקמח', הערך 'טהרת הלב': "יש שפירש, קשים מעבירה – קשין לפרוש, מפני רגילות המחשבה בהם". ולהלן בדבריו הוא מביא בשם רמב"ן:¹⁴² "נראה מדעת הרב כי כיון שההרהור אינו ביד האדם, אין לו בזה עונש קודם מעשה העבירה".

3. 'כד הקמח' בשם יש מפרשים - הרהור קשה מצד תכניות ותחבולות המתלוות אליו.

¹³⁸ פי פת לחם על חובות הלבבות, הקדמה.

¹³⁹ חובות הלבבות, שם.

¹⁴⁰ למשל ספר כד הקמח לרבנו בחיי, הערך 'טהרת הלב'.

¹⁴¹ כוזרי, מ"ג, סעיף ה.

¹⁴² וראה שם בהערת הרב דוד שוועל שכתב, שלא מצא כן בדברי הרמב"ם.

בספרו 'כד הקמח', הערך 'טהרת הלב', מביא רבנו בחיי שורה של פירושים למאמר חז"ל הנדון. אחד מהם, המובא בשם יש מפרשים, הוא שהקושי בהרהורי עברה מתבטא בתכניות ובתחבולות שונות המתלוות אליו, בעוד שמעשה עברה מתמקד סביב משהו ספציפי.

חז"ל שם:

ויש שפירש עוד כי הרהורי עברה קשין מעבירה, כי המחשב עברה אחת לגנוב או לגזול או לבא על אשת איש, יחשוב בלבו: אם יבא אדם כנגדי לבטל מה שאני רוצה לעשות, אחבול בו או אהרגנו, כדי שאשלים חפצי. ונמצא כי כשגנב או גזל או בא על הערוה, שעשה גמר העברה, אבל ההרהור הוא קשה מגוף העברה, לפי שהרהור וגמר בלבו להכות ולהרוג ולעשות העברה בסוף.

4. שיטת רמב"ן - השתקעות בעברה לאחר עשייתה

שיטה אחרת בהסבר מאמר חז"ל זה, שבעל 'כד הקמח' מייחסה לרמב"ן,¹⁴³ היא שהקושי מתגלה בעצם ההשתקעות בעברה וההתענות בה במחשבה לאחר עשייתה. במצב כזה ההרהור יונק וניזון מן המעשה הנפשע שקדם לו, ולכן הרהור כזה קשה מן העברה עצמה, אבל הרהור עברה שקודם מעשה העברה אינו חמור כל כך, והוא בגדר מחשבה רעה שאין הקב"ה מצרפה למעשה.

חז"ל רבנו בחיי שם בשם רמב"ן:

והרב הגדול הרמב"ן ז"ל פירש:¹⁴⁴ הרהורי עברה קשין מעברה, אחר מעשה העברה, שכיון שעשה העברה כבר, ועוד הוא מהרהר בה, בזה הוא קשה מגוף העברה עצמה. אבל קודם מעשה העברה אין עונשו קשה ואינו נענש כלל, שהרי אמרו חז"ל: מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, ואינו נענש עליה,¹⁴⁵ וכן אמר הכתוב:¹⁴⁶ 'און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה', אלא אם כן היתה מחשבת ע"ז.

¹⁴³ ראה שם, הערך 'טהרת הלב'.

¹⁴⁴ שיטה נוספת לרמב"ן בביאור מאמר זה ראה בדבריו ב'אגרת הקודש', סוף פרק ה.

¹⁴⁵ קידושין מ ע"א.

¹⁴⁶ תהי' סו ית.

5. שיטת רמב"ם ואחרים - הקושי מבחינת הפגם בנפש ובאישיות.

שיטה מרכזית בביאור מאמר זה היא, שהקושי מתבטא, בעצמת הפגם שבנפש הנגרם ע"י ההרהור, ולא כן ע"י מעשה העברה עצמו.

כשאדם עושה מעשה עברה, המעשה נעשה ע"י איבריו החיצוניים, אך כשהוא מהרהר בעברה, הפגם נעשה ע"י החלק הפנימי באישיותו, ואין ספק שהפגם בפנימיות חמור בהרבה מאשר הפגם בחיצוניות.

שיטה זו ננקטת בידי רמב"ם,¹⁴⁷ מהר"ל,¹⁴⁸ רבנו בחיי בספרו 'כד הקמח',¹⁴⁹ ר' חיים מוואלוז'ין,¹⁵⁰ רמב"ן,¹⁵¹ יטוב הלבנון,¹⁵² ועוד.

אבי שיטה זו הרמב"ם, ויש לשער שדבריו הם ששימשו יסוד לבאים אחריו. ב'מורה נבוכים' ח"ג פ"ח, בדונו בחומר ובצורה שבאדם, רמב"ם קובע יסוד חשוב: כל החסרונות שבאדם בין הפיזיים בין הרוחניים, מקורם בחומר, וכל הסגולות והמעלות כולן, מקורן בצורה.¹⁵³

כאשר האדם חוטא במעשה, הוא חוטא באיבריו ובגופו, וכאשר הוא חוטא בהרהור ובמחשבה, הוא פוגם בצורה שבו, הוא מעביד את השכל והנשמה לעבד נבל,¹⁵⁴ ומכאן חומרת החטא.

וז"ל שם:¹⁵⁵

מה שאמרו רז"ל: הרהורי עברה קשין מעברה – יש לי בביאור זה פירוש מופלא מאוד, והוא שהאדם אם עשה עברה הרי עשה את העברה מחמת המקרים הנספחים לחמורו כמו שבארתי, כלומר שהוא עבר בבהמיותו. אבל המחשבה הרי היא מסגולות האדם הנפסחות לצורתו, וכאשר שוטט במחשבתו בעברה, הרי עבר בנכבד ביותר שבחלקיו, ואין אשמת מי שהזיד והתעמר בעבד סכל כאשמת מי שהתעמר בבן חורין חסיד, כי הצורה הזו

147 מורה נבוכים ג, ח.

148 נתיבות עולם, ח"ב, נתיב הפרישות, פ"ב.

149 הערך 'טהרת הלב'.

150 נפש החיים, שער א, פ"ד.

151 אגרת הקודש.

152 פי' לחובות הלבבות, הקדמה.

153 עיין שם דבריו בהרחבה.

154 ראה פרקי הצלחה לרמב"ם.

155 בתרגום הרב קאפח זצ"ל.

האנושית וכל סגולותיה הנספחים לה אין ראוי להשתמש בהם כי אם במה שעוונתו לו להתחברות בנעלה, לא להתדרדרות לעמקי השפלות.

דברי הרמב"ם הללו שימשו יסוד לבאים אחריו, שהנה דברי רבים מהם קרובים לשיטה זו של הרמב"ם, גם אם אינם מנוסחים בלשונו של הרמב"ם:

רבנו בחיי ב'כד הקמח', יבערך טהרת הלב' כותב כך:

צריך להתבונן כי מעלת טהרת המחשבה היא מפני שהמחשבה היא מצד הנפש השכלית שבאדם, ושורש הנפש השכלית עליון עד מאוד. ואם כן המחשבה והנפש עיקר אחד להם, ולפיכך יש כח באדם לעלות השפל ולהוריד העליון במחשבתו.

ומעתה יתעורר האדם החוטא כשהוא מטמא בהרהורי הרעים המחשבה הטהורה הזאת, כמה לו עונות וחטאים. ועל זה אמרו: הרהורי עברה קשים מעברה, כלומר קשים על הנפש מעברה עצמה, לפי שהרהור תלוי בלב, והנפש משכנה בלב, ולכן כשהוא מטמא אותה במחשבה רעה, קשה יותר מן העברה עצמה. כי העושה העברה עצמה, אין המחשבה טרודה כל כך...

ובודאי יש עונש על הרהור בלא מעשה כלל. וכאשר ההרהור הזה מצוי באדם, אעפ"י שאין בו מעשה, הנה זה סימן המכשול והחטא, כי הטה עצמו מני אורח, ולא גדל נפשו במדרגות ההכנות, כי כשם שבחירת המעשה מסורה ביד האדם לטוב או לרע, כן בחירת המחשבה מסורה בידו אחר ההכנות. ועל כן צריך שיחזר אחר רפואתו שישתדל בהכנות, והוא שיכין לבו ומחשבותיו אל השיי' ולא יחשוב ויבין מחשבתו רק במחשבה טובה וכשרון המפעלים. ואם באה אליו מחשבה רעה יגער בה שלא תגמר בלבו, שאם אינו גוער בה והיא נגמרת בלבו, הרי זה נעש. וכאשר יתמיד מחשבתו זאת זמן רב ויכין בלבו לאהבה את השיי' ולקרבה אליו וללכת בדרכיו, גם השם יתן הטוב, ויגמלוהו כצדקו, שיכין לבו שלא יחשוב בדבר רע ולא יעלה במחשבתו רק טוב, ועל זה אמרו: ¹⁵⁶ "הבא ליטהר מסייעין אותו".

דברי המהר"ל מפראג קרובים לדברי רבנו בחיי, אלא שהמהר"ל מחדד את ההבדל ביחס לעונש בין חומרת העברה במעשה לבין חומרת העברה במחשבה.

¹⁵⁶ יומא לח ע"ב.

ההרהור

מצד העונש, כשהאדם נענש עונש גופני ממש, כגון מיתה או מלקות, אי שרק על המעשה הוא נענש, ומבחינה זו ודאי שהמעשה חמור מן המחשבה. ואילו מצד עצם הפגם באישיות, המחשבה חמורה, כיוון שהוא חוטא במהות הפנימית של האדם.

וז"ל המהר"ל, נתיב הפרישות, פ"ב:

לעניין חיוב מיתה או מלקות אינו מדבר – המאמר שלנו: הרהורי עברה וכו' – דודאי שעל גוף המעשה חייב מיתה או מלקות. אבל לענין שדבק בתיעוב ובזנות, בזה הרהורי עברה יותר קשים מעברה עצמה... לפי שהם עיי המחשבה, והמחשבה היא שכלית, והשכל הוא קשה יותר מגוף המעשה, שהוא מעשה חמרי.

ברוח זו כתבו גם טוב הלבנון,¹⁵⁷ וענף יוסף,¹⁵⁸ בהתייחס לדברים אלו. פן נוסף בחומרת הרהורי עברה על דרך הקבלה והסוד מודגש בדברי הרמב"ן ובדברי ר"ח מוואלוז'ין.

הרמב"ן, 'אגרת הקודש', סוף פרק חמישי, אחרי שהאריך בתיאור כוח המחשבה וציורה בעולמות העליונים, כך הוא כותב בעניין הנדון:¹⁵⁹

אחר שהודענוך זה [דהיינו ציור המחשבה וכח השפעתה] התבונן וראה, בהיות הרהורי עברה קשים מעברה, כי בהיות האדם חושב בדברי רשע וטנופת, מחשבתו נדבקת בטינופה בעליונים, והרי נפשו מחויבת לשמים, שהרי הוא טמא אותה. אבל אילו עשה עברה למטה, לא נגע אל השמים משפטה, אז יקל מעליו, יותר מן ההרהור הרע שהוא נדבק בעליונים, והוא קרוב לקצץ בנטיעות.

ר' חיים מוואלוז'ין, בהתייחסו לרעיון שהאדם הוא דמוי מקדש,¹⁶⁰ כותב בספרו 'נפש החיים'¹⁶¹ בזה הלשון:

על זאת יחרד לב האדם מעם הקודש, שהוא כולל בתבניתו כל הכוחות והעולמות כולם, שהם המה הקודש והמקדש העליון, וחלב של האדם,

¹⁵⁷ בפירושו להקדמה, חובות הלבבות.

¹⁵⁸ בפירושו לעין יעקב, יומא כט ע"א.

¹⁵⁹ כתבי הרמב"ן, מהדורת הרב שעוועל, הוצאת מוסד הרב קוק, חלק ב, עמ' שלד.

¹⁶⁰ ראה למשל: רמב"ם, פרקי ההצלחה; הכוזרי, מ"ב, סעיף כו ופירושו 'קול יהודה', שם; מלבי"ם, 'רמזי המשכך', ריש פרשת תרומה; ועוד.

¹⁶¹ שער א, פ"ד.

הוא אמציעתא דגופא, שהוא כללות הכל נגד הבית קדש הקדשים... וההיכל מקיף לבית קדש הקדשים ששם השכינה, וכפרת וכרובים וארון. אם כן בעת אשר יתור האדם לחשוב בלבבו, מחשבה אשר לא טהורה, בניאוף ר"ל, הרי הוא מכניס זונה, סמל הקנאה, בבית קדשי הקדשים העליון נורא בעולמות העליונים הקדושים ח"ו, ומגביר ר"ל כוחות הטומאה והסטרא אחרא בבית קדשי הקדשים העליון, הרבה יותר ויותר ממה שנגרם התגברות כח הטומאה, על ידי טיטוס בהציעו זונה בבית קדשי הקדשים במקדש של מטה.

פרשנות נוספת למאמר זה, ראה בספר 'שמירת המחשבה' בעריכת הרב דניאל פריש, ירושלים תשנ"ב, פרק ז, ושם דברים נוקבים ביותר בפגם המחשבה על דרך הקבלה והסוד.

ה. המאבקים הנפשיים בעקבות ההרהורים

המאבקים הנפשיים

המורכבות בסוגיה זו של ההרהורים והמחשבות, אינה עניין פילוסופי גרידא, אלא היא גם תופעה פסיכולוגית ממדרגה ראשונה. הדעות החלוקות בהבנת המאמר "הרהורי עברה קשים", שנדונו בפרק הקודם, מבטאות נאמנה את המצבים הנפשיים השונים בעולמו הפנימי של האדם, ומבחינה זו אלו ואלו דברי א-לוקים חיים. אותותיהן של השיטות שהובאו מורגשים עמוק בנפש. מאבקים פנימיים מתחוללים בקרבו של האדם, והאדם מוצא את עצמו לא פעם במעין זירת קרבות.

ההתמודדות המתמדת היא מנת חלקו של האדם, ובייחוד האדם ההוגה והחושב. לבטים וספקות, כשלונות ונסיגות, ייאוש וחרדות, ולפעמים גם שקיעות ונפילות לעמקי הטומאה וליוון מצולות הרשע והתוהו, כל אלה מדריכים תמיד את מנוחתו.

מוכלם הוא מעוונותיו, נחפר מפשעיו, אנה יוליך את חרפתו. "חטאי לו יריחון בם שכני, אזי ברחו ורחקו מגבולי".¹⁶² מפחד האדם פחד אימים שמא אבדה תקוותו ח"ו.

¹⁶² הפיוט יא-לוקי אל תדינני כמעלי, שחרית לראש השנה, נוסח ספרדים.

ההרחור

ההרחורים הרעים, המחשבות הזרות, הדמיונות המטורפים, השגינות המגואלים מעכירים את רוחו, ממררים את חייו, מטרפים את נפשו. כולו סערה פנימית, מצולה רותחת, ים סוער לא ידע שלוה. מה יעשה וינצל מפח מוקשיו? כיצד ימלט נפשו מני שחת? איך ישקוט את כל הסער הגדול אשר בנפשו? וכלום אפשר? נתבונן במקורות אחדים בדברי חז"ל, נציץ הצצה קלה בספרות המחשבה, ונראה כיצד הם משקיפים על בעיה כאובה זו, ואולי נצליח להציל משם עלים אחדים לתרופה.

המאבק הנפשי – השתקפותו במקורות

גם עניין זה, המאבק המתחולל בנפש, מוצא את ביטויו בשפע מקורות של חז"ל ובספרות המחשבה והמוסר. כדי להעלות תמונה שלמה מן המקורות הללו, מן הראוי שתיעשה עבודה יסודית ומקיפה. נסתפק כאן ברפרוף קל במקורות שעלו בידינו בעיון ראשון, ויש בזה די כדי לקבל מושג על אופיו של מאבק זה והתהליכים המתחוללים בו.

ממה שעלה בידינו מתקבל מרשם להבנת המאבק הנפשי המתחולל באדם, לאפשרות ההתמודדות, ליכולת העמידה במאבק הקשה והאכזרי הזה, בדרך ההישרדות, ובמקרים לא מעטים גם לרכישת ניצחון מזהיר על אף הכול.

1. עובדת קיום המאבק

הנקודה הראשונה העולה מן המקורות האלה היא עובדת קיום המאבק. אם אנו מצפים שהחיים יתנהלו על מי מנוחות, ללא מתחים, ללא מאבקים, ללא ייסורי נפש, באים חז"ל ומגלים את דעתנו שהדבר אינו בגדר האפשר. המתחים, המאבקים וייסורי הנפש והכליות הם אחד ממאפייני החיים הרוחניים, עד שכמעט שאפשר לומר: "אם אתה שרוי במאבק סימן שאתה חי".¹⁶³ "אם אסק שמים שם אתה, ואציעה שאול הנך".¹⁶⁴ "אין אדם מוצא את ה'אתה' ועומד על 'הנך', אלא כשמסיק שמים או מציע שאול. או בשמים או בשאול, בהררי אל או בתהום רבה... לא בקו הישר, יומיומיות שגרה ופושקין".¹⁶⁵

¹⁶³ ראה להלן, העי' 175, משל לשתי ספינות.

¹⁶⁴ תהי' קלט ח.

¹⁶⁵ הרב א' חן, במלכות היהדות, כרך ב, עמ' 9.

מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבבו, **איננו סובל הריסות רוחניות**, אבל אין לו גם בנינים עצמיים. הוא חוסה בצלם של הבנינים הטבעיים, כמו השפנים שהסלעים מחסה להם.¹⁶⁶

ההריסות הרוחניות, אי השקט הפנימי, הנסיקה אל השמים, או החתירה אל התהום, אף שהם כשלעצמם גורמים אי נחת, הנה הם הדחף והתנאי ליצירת בנינים עצמיים.

במספר מקורות מגלים חז"ל את עובדת קיום המאבק בנפש בעקבות הרהורים ומחשבות:

1. בבא בתרא קסד ע"ב – שלש עברות אין אדם ניצל מהן בכל יום, אחד מהן הרהור עברת.

2. קידושין ל ע"ב – יצרו של אדם **מתחדש** עליו בכל יום, שנאמר: ¹⁶⁷ 'ירק רע כל היום'.

3. שם – יצרו של אדם **מתגבר** עליו בכל יום ומבקש להמיתו, שנאמר: ¹⁶⁸ 'צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו', ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו, שנאמר: ¹⁶⁹ 'ה לא יעזבונו בידו'.

חז"ל הדגישו "בכל יום", ללמד על המאבק המתמיד, על האינטנסיביות ללא הפוגה, ואצל טיפוסים מיוחדים הניסיון קשה ביותר, וכמעט בלתי נמנע. "בן עשרים שנה ולא נשא אשה – כל ימיו בעברה! בעברה סלקא דעתך? אלא אימא: כל ימיו בהרהור עברה".¹⁷⁰ לא בכדי נאמר מאמר זה בסגנון של הווה אמינא ומסקנה, כי לעתים, קצרה היא הדרך מן הרהור אל העברה עצמה.

חז"ל ממליצים על סגולה אחת חשובה שיש בה להקטין את משא סבלו של האדם מייסורי הנפש שבעקבות הרהורים, והיא "נתינת דברי תורה על לבו". ד"ת מעניקים לאדם חירות משעבודים נפשיים אחרים, מקנים שמחה בנפש, ואז אין מקום להרהורים זרים שישכנו בו, כלשונו הזהב של הרמב"ם: "אין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב הפנוי מן החכמה".¹⁷¹

¹⁶⁶ אורות הקודש, ח"ב, עמ' שיד.

¹⁶⁷ ב"ר ה.

¹⁶⁸ תהי' לו לב.

¹⁶⁹ שם שם לג.

¹⁷⁰ קידושין כט ע"ב.

¹⁷¹ רמב"ם, הלי איסורי ביאה, פרק כב, הל' כא.

כך אמרו ז"ל:¹⁷²

כל הנותן ד"ת על לבו מבטלין ממנו הרהורי חרב, הרהורי רעב, הרהורי שטות, הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע, הרהורי אשת איש, הרהורי דברים בטלים, הרהורי עול בשר ודם...
וכל שאינו נותן ד"ת על לבו נותנין לו הרהורי חרב, הרהורי רעב, הרהורי שטות, הרהורי זנות, הרהורי יצר הרע, הרהורי אשת איש, הרהורי דברים בטלים, הרהורי עול בשר ודם.

2. האישיות של האדם - זירת קרבות

עובדת קיום המאבק בנפש ובחיים באופן מתמיד, יש שהיא הופכת את אישיות האדם לזירת קרבות. מקורות לא מעטים מבליטים פן זה באישיות בצירים עזים מאוד.

חז"ל מדמים את אישיות האדם לממלכה קטנה בעלת אמצעים מעטים ודלים, שבא אליה מלך גדול עם דיוויזיות שלמות, מצויד בכלי נשק חדישים וכלי משחית רבים, והכניסה במצור ומאיים עליה להשחיתה.

כך דרשו חז"ל במדרש:¹⁷³

עיר קטנה – זה הגוף. ואנשים בה מעט – אילו איבריו. ובא אליה מלך גדול – זה יצר הרע... וסבב אותה, ובנה עליה מצודים גדולים – כמנון ועקמון. ומצא בה איש מסכן וחכם – זה יצר טוב... ומלט הוא את העיר בחכמתו – שכל השומע ליצר טוב נמלט.

ובמדרש שמ"ר¹⁷⁴ וקה"ר¹⁷⁵ - משל לשתי ספינות, אחת נכנסת לנמל ואחת יוצאת מן הנמל. זו שנכנסה אל הנמל מסמלת מי שכבר סיים את המאבקים בחיים, אבל גם חייו נסתיימו; וזו היוצאת מן הנמל ומפליגה ללב ים, ופניה למאבקים בגלי הים ובנחשוליו, ומי יודע אילו הרפתקאות יתייצבו בדרכה, מסמלת את האדם המתחיל את דרכו בחיים. עובדה היא שהחיים משולים לים גועש וסוער.

¹⁷² אבות דר"י, פרק כ. והשווה תנא דבי אליהו זוטא, פרק טז, חילופי גירסאות.

¹⁷³ קהלת רבה פ"ט, ח.

¹⁷⁴ שמ"ר, פרשה מח, א.

¹⁷⁵ קה"ר, פרשה ז, ד.

ואכן, כך כותב הרמח"ל 'במסילת ישרים',¹⁷⁶ בצינו את המאבק כיסוד של החיים:

והנה שמו הקב"ה במקום שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך, והם הם התאוות החומריות... ונמצא שהוא מושם באמת בתוך המלחמה החזקה... עד שנמצאת המלחמה אליו פנים ואחור. ואם יהיה לבן חיל ינצח המלחמה מכל הצדדין.

ומרן הרב קוק זצ"ל מחדד את הדברים בציורים עזים:

מי הקשיב סוד שיח רעש מלחמת העולם, הטוב והרע בהאבקם על משטר העולמיות, אשר בצורה זעירה ונקודתית מתגלה כעין צביון זה בנפשו של אדם, במלחמת חייו החיצונים והפנימיים... תמיד צריכים להילחם עם החושך, לשחרר את עצמו מהממשלה של כח התאוה, כח הרשעה העיוור, הפועם ודולג, שט ומרחף בעולם, מפשט בכל עוזו את מרחבי מחשבו על הגוף האנושי וכל כוחותיו, מגהר עליו בצלליו הרבים הכפולים במאפלים: התאוה החומרית והתאוה הרוחנית החשוכה... המעכבת על כל מאור ממאורי הקודש העליונים, שלא יתפשט ולא יחדור בנפש ובעולם, מספקת את כל הודאות העליונה בכח מחשכיה, המיוסדים על יסוד שקר שאין לו רגלים... כל עמל האדם הוא להמלט מתוך המהפכה של צללי צלמות ובלהות שאול הללו, של אלה הזוהמות, מחשבת החומריות והרוחניות יחד, המתמזגים זה בזה, מתחברים ומזדווגים יחד כדי להוליד ילדי פשע זרע שקר.¹⁷⁷

כללו של הדבר: "עיקר מלחמת אדם עם יצרו, הוא בדמיונות ובהרהורים שבלב ובמוח".¹⁷⁸ ובעיקר בעת לימוד תורה ותפלה כידוע. וע"כ צריך הרבה סיעתא דשמיא והרבה תפלה להנצל מכך".¹⁷⁹

¹⁷⁶ מסילת ישרים, פרק א.
¹⁷⁷ מוסר הקודש, עמי קלא-קלב.
¹⁷⁸ צדקת הצדיק, אות רח.
¹⁷⁹ שם, אות רח-רט ועוד.

3. הצורך בפיתוח המודעות למצב המלחמתי המתמיד

על אף הוודאות בקיום המאבק הנפשי באופן מתמיד, אין מודעות שכלית מספקת לכך.

ישנם אנשים אשר עשה אותם א-לוקים ישר, שתכונתם שוקטה, וההדרכה הישרה והמנוחה הפנימית היא גורלם הקבוע להם... אבל סוג שני נמצא שאין בהם מנוחה. עומדים הם תמיד בשיקול, להיות עולים עד לרום שמים, או גם לרדת למעמקי תהומות.¹⁸⁰

האנשים מן הסוג השני חייבים לחיות בדריכות מתמדת, חייבים להיות מודעים למאבק הנפשי בפנימיותם, למלחמה הניטשת בין כוחות הנפש שלהם, ו"צריכים הן לתקן את אישיותם הרוחנית מדי יום ביומו".¹⁸¹ מי שפעל גדולות בפיתוח המודעות השכלית למצב המלחמתי באישיותו של האדם, הוא רבנו בחיי בספרו הנפלא 'חובת הלבבות'. לאורך כל הספר הוא עוסק בפיתוח מודעות זו, אבל בעיקר בשער החמישי, פרק חמישי.

בסוף פרק ד, הוא מציין שאחד ממפסידי עבודת ה' הגדולים הם הרהורי היצר. ההרהורים הללו מטילים ספק בלבו של עובד א-לוקים כלפי אמתות היהדות, משבשים עליו אמונתו, מקררים אותו מהתלהבותו לעשיית המצוות ודבקות בעבודתו יתברך מצד אחד, ומשלהבים בקרבו אהבתו וזיקתו אל כל עניי העולם הזה, תענוגותיו וחמודותיו מצד שני.

בפרק החמישי משרטט רבנו בחיי עשרים אפשרויות של דרכי פיתוי, ערמוניות וחלקלקות שבחן פועל היצר כדי לצוד את האדם ברשתו. חשוב ביותר לעיין בעשרים הדרכים הללו, כדי להכיר את אופיו העיקש והפתלתול של היצר, כדי לדעת כיצד להינצל ממנו.

נציין כאן רק את פתיחתו של רבנו בחיי לעשרים האפשרויות הללו. נדגיש את הנקודות העיקריות העולות מתוך פתיחה זו ואת חשיבותן במאבק עם היצר, ומתוך זה ילמד המעיין על הכיוון המחשבתי הכללי של רבנו בחיי בפיתוח המודעות השכלית הנדרשת.

וזו לשונו:

בן אדם, ראוי לך לדעת, כי השונא הגדול שיש לך בעולם, הוא יצרך הנמסך בכוחות נפשך, והמעורב במזג רוחך, והמשתתף עמך בהנהגת חושך

¹⁸⁰ מוסר הקודש, עמ' קכ.

¹⁸¹ שם.

הגופניים והרוחניים המושל בסודות נפשך וצפון חובך, בעל עצתך בכל תנועותיך הנראות והנסתרות, האורב לפתות פסיעותיך. אתה ישן לו והוא ער לך, אתה מתעלם ממנו והוא אינו מתעלם ממך.

לבש לך בגדי הידידות ועדה עדי האהבה לך, ונכנס בכלל נאמניך ואנשי עצתך וסגולת אוהביך. רץ אל רצונך כנראה מרמיזותיו וקריצותיו, והוא מורה אותך בחציו הממיתים לשרשך מארץ חיים...

ואם תהיה נזהר ממנו ותזמין לו שלוחי שכלך להלחם אותו בהם ותסלק חציו מעליך, תנצל ותמלט ממנו בעה"י. ואם תשליך ענייך אליו ותמשך אחר רצונו, לא ירף ממך עד שיאבדך בשני העולמים וישרשך משני המעונים...

ומן התמה אחי, כי כל אויב שיש לך, כשתנצח אותו פעם ושנים, ירף ממך ולא יעלה על לבו להלחם בך, לדעתו יתרון כוחך על כוחו, והוא מתיאש מנצח אותך ומגבור עליך. אבל היצר, אין מספיק לו ממך נצח פעם, ומאה פעמים בין שנצח אותך בין שנצחתו. כי אם ינצח אותך, ימיתך. ואם תנצח אותו פעם אחת, יארוך לך כל ימך לנצח אותך...

ועל כן ראוי לך, שתהיה נזהר ממנו, ואל תמלא ממשאלותיו בך מאומה... ואל יבהילך דברו ואם עצמו חיליו, ואל יפחידך ענינו ואם רבו עוזריו, כי עיקר כוונתו לאמת השקר, ומגמת חפצו להעמיד הכוזב, וכמה קרובה היא מפלתו ואבודו מהר אם תרגיש לחולשתו....

אלו הן הנקודות העיקריות לענייני העולות מקטע זה:

א. היצר מתמזג באישיותו של האדם ובכוחות נפשו ומשתלב במהלך חייו. לא מדובר בהיתקלות ארעית, במפגש חד פעמי, אלא הסכנה האורבת לאדם היא התערותו של היצר בכל מסכת חייו של האדם, ועל כן דרושה עירנות גדולה מצד האדם, לבלי תת לו דריסת רגל ברשותו.¹⁸²

ב. ככל הנבילים, הטקטיקה השפלה של היצר היא בסימני ידידות חיצוניים, שהוא מגלה כלפי האדם, שעה שכוונתו הפנימית ארסיות גדולה. כדבר החכם: "כמתלהל הירה זקים חצים ומות, כן איש רמה את רעהו, ואמר הלא משחק אני".¹⁸³

ג. נדרשת עירנות מצד האדם. אם יוותר האדם בצעדיו הראשונים, הוא עלול להפסיד במאבק כולו. כדי לעמוד איתן ולהשיב מלחמה שעה בעת הנדרשת, אל

¹⁸² וראה עוד סוכה נב ע"ב, הארות מאלפות של חז"ל בעניין זה.

¹⁸³ משלי כו יח-יט.

יותר האדם ליצר אפילו פינה אחת של הצלחה. גם אם כרוך הדבר באמצעים קשים מאוד, אל יתייאש האדם.

ד. הנבלה שיש ביצר היא שלעולם אינו מתייאש, אינו מתבייש, וגם אם יפסיד פעם ומאה פעמים, לא ירפה מן האדם. האדם צריך להיות מודע לתכונה זו של היצר ובהתאם לכך יחשל כוחות נפשו ויבקש עזרת א-לוקיו במאבקו. המאבק עשוי להיות ארוך ומתיש, ולכן על האדם לפתח בקרבו כוחות נפש.

ה. הניצחון מסור בידיו של האדם. למרות הקושי הכרוך במאבק עם כל הנבלה המתלווה אליו מצד היצר, הבטיח הקב"ה שהניצחון בידי האדם, אם רק ידע להשתמש בכוחות הנכונים וינהג בעצות שהתורה מיעצת לו.

הלא כה דבריו יתברך לאדם: "הלא תיטיב שאת, ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ, ואילך תשוקתו, ואתה תמשל בו".¹⁸⁴ בסופו של דבר ההכרעה נתונה בידי האדם מצד הנשמה הא-לוקית שבו.

כאשר התחייב הקשר זאת הצורה האנושית הנכבדת מאד, שהיא צלם א-לוקים ודמותו, בזה החומר העפרי החשוך המביא את האדם לכל חסרון והפסד, ניתן לה, רצוני לומר, לצורה האנושית יכולת על החומר וממשלה ושלטון עד שתכריחהו, ותמנע תאוותיו ותשיבם על מה שאפשר מן הישר והשיווי.¹⁸⁵

האדם צריך להיות מודע לסגולה הא-לקית הטבועה בנשמתו, לעצמה הרוחנית שיש בסגולה נשמתית זו, ואם ישכיל לפתחה ע"י תורה ומצוותיה, הניצחון מובטח לו, והיצר וכל כוחותיו המבהילים יתנדפו כעשן. כמאמר חז"ל: "אם פגע בך מנוול זה, משכחו לבית המדרש. אם אבן הוא נימות, אם ברזל הוא מתפוצץ" וכו'.¹⁸⁶

4. הגורמים לכשלונות אפשריים

במאבק הניטש בפנימיות האדם קיימים הסיכויים להיות מנצח ולזכות בכתר ההצלחה, אבל בהחלט קיימת גם סכנה של כשלונות אפשריים. הכול תלוי בדרך שבה ינהג האדם, במידת הנחישות שלו, בזריזות שלו להכרעת המאבק לטובתו, ובעוד גורמים כיוצא באלה.

¹⁸⁴ בר' ד ז.

¹⁸⁵ מורה נבוכים, ח"ג פ"ח.

¹⁸⁶ קידושין לע"ב.

להלן נציג חלק מן הגורמים העלולים להביא לידי כישלון במאבק ולהכרעה לרעתו של האדם. לאחר מכן יוצגו חלק מן הגורמים העשויים לסייע לאדם בהשגת הניצחון המקווה.

מן הגורמים העלולים להכריע את המאבק לרעת האדם:

א. חוסר מודעות לעצם המאבק, שאננות מטופשת, כמו אדם שאינו מודע למצבו הבריאותי, אוכל מה שנעים לו, זולל מה שערב לחכו עד שהוא ממייט על עצמו אסון שאינו יכול לצאת ממנו.

ב. חוסר התייחסות לעצתו החכמה של היצר הטוב העומד לרשותו של האדם במלחמתו עם הרע, "ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא".¹⁸⁷

ג. היות השכל של האדם כבוש בידי התאוות הרעות עד שהאדם מאבד את חוש הביקורת הנבונה,¹⁸⁸ "רשעים הם ברשות לבם",¹⁸⁹ "עבירה מלפפת את האדם וקשורה בו ככלב".¹⁹⁰

ד. היות השכל נתון בשבי בין כוחות החומר הפועלים באישיות בצורה אקטיבית, והשכל נעשה פסיבי.

תיאור מרתק על היות השכל נתון בשבי, נמצא בוידויו של ר' שם טוב ארדוטיאל ז"ל.¹⁹¹ להלן חלק קטן מתיאורו:

אם גדל עוני ומרדי, זכור עניי ומרודי הכר לך מה עמדי. / מה מתוק מדבש ומה עז מארי, מתק תאוות נפשי הבהמית, ותוקף עוז יצרי, עוכר שארו אכזרי. / ושכלי לפניו כשועל דמה, ונפשי החכמה כשה נאלמה, ליש גבור בבהמה. / חומר יאווה כחש וכחד, כולו אוהב שוחד, וארבעה פנים לאחד. / לבקש צרכיו יעקש דרכיו, וירק את חניכיו. / ילידי ביתו ארבעה, איש לעברו תעה, לא ידעו שבעה. / איש באחיו נלחמו, לא רבים יחכמו, חלק לבם עתה יאשמו. / על דעת אחת לא ימשכו, ובעצה אחת לא יסמכו, על ארבעת רבעיהם בלכתם ילכו. / זה לחתות אש מיקוד יאבה, וזה לחשוף מים מגבא, חלפו עם אניות אבה. / זה ישאף רוח כתנים, וזה חופר גומץ לקנים, ויפנו אלי לעורף ולא פנים. / זה לשקוד וזה לרדוף, זה לשלול וזה

¹⁸⁷ קה' ט טו; וראה קה"ר, שם.

¹⁸⁸ ראה מוסר הקודש, עמ' קלד.

¹⁸⁹ בראשית רבה, לד, יא.

¹⁹⁰ ראה סוטה ג ע"ב.

¹⁹¹ מוסף ליום הכיפורים, נוסח ספרדים.

לטרופ, והכה איש את רעהו באבן או באגרופ. / כי דור תהפוכות המה, עיר פרוצה אין חומה, אני שלום וכי אדבר המה למלחמה... / כל אחד לאמר אני אמלך מתנשא, זה ישאל וזה ינסה, ואני לא אדע מה אעשה. / מה יעשה טלה בין זאבים, היעמוד אחד לפני מרובים, יחיד ורבים הלכה כרבים. /

5. סוד הניצחון

נצביע כאן על גורמים העשויים לסייע לאדם בהשגת הניצחון במלחמתו ביצר. יסוד גדול בתורת היהדות, ואחד מעיקריה הגדולים הוא הכלל שאעפ"י שהאדם מצוי במבחנים גדולים, במאבקים פנימיים ובמלחמות מתמידות ביצרו – המפתח להצלחה נתון אך ורק בידו.

בחיבוריו הרמב"ם מדגיש ביותר יסוד חשוב זה.¹⁹² בעלי המוסר קובעים שאין הקב"ה מעמיד את האדם בניסיון שאינו יכול לעמוד בו. נצביע כאן על גורמים ותנאים שיש בהם כדי לסייע לאדם בהשגת הניצחון המובטח לו אם אכן ירצה להשיגו: א. נקיטת אמצעי זהירות כלפי ארבעת הגורמים לכישלון שצוינו לעיל, שלא ייכשל באחד מהם.

ב. השלטת הנשמה על כוחות האישיות.

ג. אחיזה ברסן ההנהגה של מערכות החיים. כך מבאר הרמב"ם בהקדמתו את הפסוק "אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן עדין לבלום":¹⁹³

המונע את הבהמות מן ההשתלחות [ההפקרות] הוא דבר מבחוץ, כמו: המתג והרסן. אבל האדם אין ראוי שיהיה כן. אלא יהיה המונעו – מאתו ומעצמו, רצונו לומר: צורתו האנושית. וכשתהיה שלימה, היא תמנענו מאותם הדברים שמונעים ממנו השלימות.¹⁹⁴

האישיות של האדם עלולה להיות עיר פרוצה ללא חומה, הכוחות השונים והמנוגדים שבאישיות יפעלו בהפקרות מוחלטת, שלוחי רסן וחסרי מעצורים, והאדם יעשה כמרקחה. על כן ממליץ החכם: "אל תהיו כסוס כפרד", שהרי בשעה שהם משתוללים השליטה בהם קשה מאוד, אלא על האדם להפעיל את כוח השכל וכוח התבונה ולאחוז בידיו את רסן ההנהגה על האישיות שלו.

¹⁹² ראה למשל: שמונה פרקים, פ"ח; הלכות תשובה, פ"ה; מורה נבוכים, ח"ג פ"ח.

¹⁹³ תהי' לב ט.

¹⁹⁴ הקדמה לפרק חלק, מוה"ד רבינוביץ, עמ' קלג.

ד. העזר הא-לוקי לאדם. אחד הגורמים המסייעים לאדם במאבקיו בחיים הוא העזר הא-לוקי העומד לרשותו. בעניין זה אמרו חז"ל: "אדם מקדש עצמו מעט מלמטה, מקדשים אותו הרבה מלמעלה"¹⁹⁵, "פתחו לי פתח כחודו של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרונות נכנסות בהם"¹⁹⁶. וכבר צוין לעיל שיצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום, ולולא הקב"ה עוזרו אינו יכול לו.¹⁹⁷

כדי לזכות בעזר הא-לוקי צריך האדם להשקיע כוחות ראשונים מצדו. כאשר הוא מצדו משתדל ככל יכולתו ומצדו לכך תפילתו לשם יתברך, בודאי יזכה לסייעתא דשמיא ולשימור הא-לוקי המקווה מפני ניסיונות וכישלונות צפויים, כמאמר חסידו יתברך: "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'".¹⁹⁸

6. אין לצפות לרגיעה מוחלטת, הקב"ה מעוניין בעצם המאבק

בקרב האדם מקננת שאיפה אמיתית מתמדת: מתי יגיע אל המנוחה ואל הנחלה בעבודת ה'? מתי יבוא סוף סוף אל קצו המאבק הנפשי, והאדם יזכה להתענג בעבודתו יתברך בלי מתח וייסורים, בלי טלטלה וסערת נפש, בלי עכירת הרהורים וזוהמת המחשבות?

האדם, בעצם השאיפה היקרה הזו הקיימת בו, כבר הוא עובד ה' ממש. גם אם בפועל אין האדם מצליח להגיע למילוי שאיפה זו בכל תומתה, אין בכך חיסרון, כי "יותר נוח לשם יתברך הרצון והתשוקה שיש לכל איש ישראל להתקרב אליו ולהשיג דברי תורתו, מאשר ידיעתו, כי זה הרצון מזכחו להתקרב ולהשיג... ואין מנוחה, כי אדם לעמל יולד, ומנוחה לעולם הבא, ובעוה"ז רק היגיעה ממדרגה למדרגה... ורצונו יתברך שבעולם הזה תהיה רק יגיעה ולא מנוחה".¹⁹⁹

"אם האדם עלול תמיד למכשול, להיות פוגם בצדק ובמוסר, אין זה פוגם את שלמותו, מאחר שעיקר יסוד השלימות שלו, היא העריגה והחפץ הקבוע אל השלימות".²⁰⁰

¹⁹⁵ יומא לט ע"א.

¹⁹⁶ שהש"ר ה, ג.

¹⁹⁷ ראה לעיל, הע' 168.

¹⁹⁸ תהי' מא ב. וראה 'צדקת הצדיק', סוף אות רח.

¹⁹⁹ שפת אמת, בראשית כא ע"א, ע"ב, ד"ה במדרש (בדילוגים ובשינויי לשון קלים).

²⁰⁰ אורות התשובה, פ"ה, סעיף ו.

"התשוקה היא יותר תכלית מעצם ההשגה... ובייחוד לפי מה שמבאר הרמב"ם שאין שום תכלית בעולם רק הוא יתברך שמו בלבד, הרי יסוד המגמה הוא, אך בקשת התכלית... ועלינו לבכר את בקשת החכמה על השגת החכמה".²⁰¹ כמו כן עלינו לזכור יסוד גדול נוסף בעבודת השי"ת, והוא שאין לתאר עבודת ה' בעוה"ז במצב של "שלוות נפש, על נאות דשא של מי מנוחות, וליהנות מיצר הטוב כדרך שצדיקים נהנים מזיו השכינה ועטרותיהם בראשיהם במסיבת גן עדן".²⁰²

תיאור ענוג זה יכול להיות בגדר אידיאל, אבל אינו יכול להיות מציאות מעשית, וגם הקב"ה לא התכוון למציאות אידיאלית זו בתנאי המציאות הריאלית.

עצם המורכבות של האדם מחומר וצורה,²⁰³ מנפש בהמית ונפש א-לוקית,²⁰⁴ מיצר טוב ומיצר רע,²⁰⁵ מגוף ונפש בעלי נטיות שונות ומנוגדות,²⁰⁶ מחייב אופייה המורכב של העבודה הדתית על ממדיה השונים.²⁰⁷

כאשר ביקשו אנשי כנסת הגדולה לעקור את יצה"ר מן העולם ולעשות את החיים יותר קלים בעבודת ה', רמזו להם מן השמים שהדבר אינו אפשרי.²⁰⁸ צריך לזכור אפוא שיעיקר מציאות האדם בעולם הזה רק לקיים מצות, ולעבוד, ולעמוד בנסיון".²⁰⁹ העולם הזה הוא עולם של עמל ויגיעה, של התנסות מתמדת, מאבקים בלתי פוסקים, ורק "העוה"ב הוא מקום המנוחה ואכילה מן המוכן. והוא מה שאמרו ז"ל:²¹⁰ 'העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העוה"ב' [שהוא הטרקלין], וכן אמרו:²¹¹ 'היום לעשותם ומחר לקבל שכרם'.²¹² אי אפשר אפוא לתאר חלומות של עבודת ה' בעוה"ז, במושגים של העוה"ב.

201 הרב חרל"פ, מי מרום, על שמונה פרקים להרמב"ם, פ"ז, סעיף ו-ז (בדילוגים). וראה י' ליבוביץ, "יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל" עמ' 35-6.
202 הרב יצחק חוטנר, והייתם קדושים, אגרת חיזוק, עמ' 111.
203 מורה נבוכים, ח"ג פ"ח.
204 מוסר הקודש, עמ' רלה, ובעלי הקבלה.
205 הרבה בדברי חז"ל.
206 חובות הלבבות, שער ג, פ"ב.
207 ראה דרך הקודש, עמ' קצ-קצא.
208 ראה יומא סט ע"ב.
209 מסילת ישרים, פ"א.
210 אבות, פ"ד, משנה כא.
211 עירובין כב עא.
212 מסילת ישרים, פ"א.

בתארנו את חייהם של גדולים, מתוך שאיפה להידמות אליהם, טעות היא לתאר את צדדי השלמות שבחייהם ולהתעלם מן המאבק הפנימי שהתחולל בנפשם.²¹³

הרושם בתיאורים שלנו על הגדולים מתקבל כאילו יצאו הם מתחת יד היוצר בקומתם ובצביונם. הכל משוחחים, מתפעלים ומרימים על נס את טהרת רוחם וגדלות נפשם... אבל אין יודעים מן כל המלחמות, המאבקים, המכשולים, הנפילות והנסיגות לאחור בדרך המלחמה שלהם עם יצר הרע. משל אחד מני אלף איננו יודעים... עלינו איפוא לדעת ששורש נשמת האדם עובד השם, הוא לא השלוח של היצר טוב, אלא דווקא מלחמתו של יצר הטוב. אל לנו לצייר לעצמנו את הגדולים שהם ויצרם הטוב בבחינת חד הוא. לעומת זה נצייר בנפשנו גדלותם של גדולי עולם באותיות של מלחמה נוראה עם כל הנטיות השפלות והנמוכות... ובזמן שאנו מרגישים בקרבנו סערת היצר, נדע שדווקא בזה אנחנו מתדמים אל הגדולים הרבה יותר מאשר בשעה שאנחנו נמצאים במנוחה שלימה.

גם אם לפעמים אנחנו נכשלים, נופלים שדוד בידי היצר, נדע שמכשלונות ונפילות אלה תצמחנה עליות גדולות.²¹⁴

ישנם צדיקים עליונים שנלחמים בהרהורי עבירה כל ימי חייהם, והם בוקעים בהם מתוך הזוהמה העולמית. אלה הם סודות של נשמות השייכים לקדוש ברוך הוא... וזאת לדעת, אין הבטחה שהרהורים אלה יחדלו מלבקוע. אך ככל שנרבה יותר אור של תורה ושל מוסר, יותר נגרש את החושך.²¹⁵

אין שביל הכבוד עובר דרך מישור. שביל הכבוד מתפתל ומסתובב כנחש עלי דרך, וכשפיפון עלי אורח. ארסו של נחש בקרבנו. הוא ישובנו עקב ואנחנו נשובנו ראש.²¹⁶

מכל הדברים הללו עולה שאין לצפות לרגיעה מוחלטת במאבק הנפשי, וק"ו לא לרגיעה מתמדת בעבודת השם, אלא אדרבה, המתח, המאבק, המלחמה והאתגרים להתמודדות הם הסימנים של עבודת השם האמיתית, ובהם הוא חפץ.

²¹³ ראה איגרת הרב הוטנר, לעיל הע' 41.

²¹⁴ הרב הוטנר, שם (בשינויי לשון קלים).

²¹⁵ מתוך מאמרו של הרב שלמה אבינר שליט"א, והייתם קדושים, עמ' 121.

²¹⁶ הרב הוטנר וצי"ל, והייתם קדושים, עמ' 112.

ההרהור

משל למלך שהיה מגרה כלב וארי בבנו כדי לחשלו,²¹⁷ כך הקב"ה מעמיד בפנינו נסיונות של היצר לבחון כח עמידתנו, ומזה יש לו נחת רוח גדול ואם מצליחים לעמוד בניסיון, נגרמת נחת רוח גדולה לקב"ה. כמו בן שאביו מעמיד לפניו ניסיונות קשים, אם מצליח הבן לעמוד בניסיונות, מתמלא האב אושר על כוח עמידת בנו ומעניק לו נשיקות לאות על ניצחונו. יוצא אפוא שהקב"ה בכבודו ובעצמו חפץ בעצם המאבק. כך עלינו לראות את מקומו של המאבק בעבודת השם.

המלחמה שיש לאדם במוחו בין המחשבות הטהורות לטמאות, הוא מלחמה ממש... **ומניחים בכוונה מלמעלה** שיתנצחו זה עם זה, כי יש להקב"ה תענוג גדול כשהם מתנצחים זה עם זה, והאדם מתגבר על החיות/המחשבות הטמאות ומנצח אותם.²¹⁸

יפה כותב הסבא מסלבודקא לתלמידיו: **"ותהי עבודתכם – הנאתכם!"**²¹⁹ עצם העבודה, עצם המאבק – הוא המקור לתענוג, להנאה בעבודת השי"ת. "אז תתענג על ה'"²²⁰ – זהו סוד הצימאון [=החיפוש והמאבק] וסוד הריווי" [=המנוחה והשלווה].²²¹

217 ראה ב"ר פרק עז, ג.

218 ליקוטי עצות לרב נחמן מברסלב, הערך 'מחשבות והרהורים', אות י.

219 שיחות הסבא מסלבודקא, עמ' 63.

220 ישעיה נח יד.

221 אורות הקודש, ח"א, עמ' קעג.